

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra křesťanské a sociální práce

Sociální a humanitární práce

Martina Voháňková

*Situace dalitů v Indii a úloha neziskových
organizací při jejich emancipaci*

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Vlastimil Blecha

2011

*Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala
samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.*

.....

Podpis autora práce

Zde bych chtěl/a poděkovat Mgr. Vlastimilu Blechovi za odborné vedení, ochotu
a pomoc při napsání této bakalářské práce.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1. KASTOVNÍ SYSTÉM V INDII A NEDOTÝKATELNOST	7
1.1 KOŘENY KASTOVNÍHO SYSTÉMU V INDII	7
1.2 NEDOTÝKATELNÍ	9
1.3 OFICIÁLNÍ ZRUŠENÍ NEDOTÝKATELNOSTI	11
1.4 STÁTNÍ POLITIKA VŮČI DALITŮM	12
1.4.1 Vládní systém rezervace	14
2 SOCIÁLNÍ RIZIKA	16
2.1 DALITÉ A VZDĚLÁVÁNÍ	16
2.2 DALITÉ A PRACOVNÍ PŘÍLEŽITOSTI	19
2.3 DALITÉ A PŘÍSTUP K HUMANITÁRNÍ POMOCI	20
2.4 DALITÉ A PŘÍSTUP KE ZDRAVOTNÍ PÉČI	21
2.5 DALITSKÉ ŽENY	22
3 SNAHY O ZLEPŠENÍ SITUACE DALITŮ SE ZAMĚŘENÍM NA NEVLÁDNÍ NEZISKOVÉ ORGANIZACE	24
3.1 ASERTIVITA DALITŮ A LIDSKOPRÁVNÍ ORGANIZACE	24
3.2 NEZISKOVÉ ORGANIZACE ZABÝVAJÍCÍ SE SOCIÁLNÍ PRACÍ A PROJEKTY PRO DALITY	26
3.2.1 <i>Stručná historie nevládních neziskových organizací v Indii.....</i>	<i>26</i>
3.2.2 <i>Vybraná specifika sociální práce v Indii.....</i>	<i>28</i>
3.2.3 <i>Projekty zaměřené na zlepšení socio-ekonomické situace dalitů</i>	<i>29</i>
4 ZPLNOMOCŇOVÁNÍ DALITŮ SKRZE SVÉPOMOCNÉ SKUPINY ŽEN	32
4.1 ZPLNOMOCŇOVÁNÍ.....	32
4.2 SVÉPOMOCNÉ SKUPINY JAKO METODA SOCIÁLNÍ PRÁCE	33
4.3 SVÉPOMOCNÉ SKUPINY ŽEN V INDII	34
4.3.1 <i>Historie zplnomocňování žen skrze svépomocné skupiny žen v Indii.....</i>	<i>34</i>
4.3.2 <i>Vznik, fungování a cíle svépomocných skupin žen</i>	<i>36</i>
4.3.2.1 <i>Formování svépomocných skupin žen</i>	<i>36</i>
4.3.2.2 <i>Základní charakteristiky a fungování svépomocných skupin žen</i>	<i>37</i>
4.3.2.3 <i>Cíle svépomocných skupin žen.....</i>	<i>39</i>
ZÁVĚR	40
SEZNAM LITERATURY	42
SEZNAM PŘÍLOH.....	46

Úvod

Indie je druhou nejlidnatější zemí světa. Její společnost je velmi rozmanitá a setkáme se zde s množstvím odlišných kultur, náboženství a jazyků. Specifickým rysem společnosti bylo po celá staletí členění obyvatel do jednotlivých kast. Mimo kastovní systém ale existovala ještě jedna skupina, která se nazývala nedotýkatelní¹. Tito lidé byli tradičně zavržováni z důvodů víry v jejich nečistotu. Ve společnosti jim také patřila ta nejnáročnější povolání, jako je například odklizení lidských exkrementů, odstraňování uhynulých zvířat nebo těžká manuální práce.

Kastovní systém přetrvával v indické společnosti po celá staletí. Když Indie získala nezávislost přijala novou ústavu, ve které byl kastovní systém a nedotýkatelnost oficiálně zrušena. Rigidní rozdělení společnosti je však hluboce zakořeněno v indické kultuře a přetrvává dodnes. V současnosti existuje řada iniciativ jak ze strany státu, tak ze strany nevládních neziskových organizací, které se snaží zlepšit situaci dalitů ve společnosti. Zde se otevírají příležitosti pro sociální pracovníky, kteří mohou využívat mnoha metod mezinárodní sociální práce a zlepšit tak situaci dalitů.

Pro vypracování této práce jsem si stanovila tři cíle. Prvním cílem práce je představit skupinu dalitů v Indii a sociální rizika, kterým čelí v současné indické společnosti. Druhým je poukázat na možnosti sociální práce s dality v rámci aktivit nevládních neziskových organizací. Třetím cílem je popsat fungování svépomocných skupin žen jako metodu sociální práce.

Práce je teoretická, založena na sběru, analýze a zpracování literatury. Většina literatury, kterou používám, je v anglickém jazyce a veškeré překlady jsem si provedla sama. Pro některá slova bylo obtížné najít vhodný český ekvivalent, jelikož o tomto tématu není v České republice dostatek literatury.

První kapitola je historickým náhledem na vznik kastovního systému a postavení dalitů v indické společnosti. Kapitola zahrnuje také státní politiku zacílenou na dality.

Druhá kapitola popisuje jednotlivá sociální rizika, kterým čelí dalité v současné indické společnosti. Jedná se například o omezený přístup k pracovním příležitostem, ke vzdělávání, k zdravotní péči a k humanitární pomoci. Jedna podkapitola se také zabývá postavením dalitských žen.

¹ Jiný název dalité, tento název je používán ve většině této práce

Třetí kapitola je zaměřena na nevládní neziskové organizace, které se zabývají problematikou dalitů. Jedná se o lidskoprávní organizace a nevládní neziskové organizace, soustředící se na sociální práci. Zde také nastiňuji možnosti sociální práce s dality.

Poslední kapitola popisuje svépomocné skupiny žen, jako metodu mezinárodní sociální práce, kterou mají možnost využít nevládní neziskové organizace při práci s dality.

Impulsem pro napsání této práce se stala tříměsíční praxe v Indii, kterou jsem strávila v různých nevládních neziskových organizacích, jež se věnovaly sociální práci a rozvojovým projektům. Během této stáže jsem měla možnost spolupracovat na mnoha projektech, které byly většinou zaměřeny na chudé venkovské komunity. Měla jsem také možnost strávit deset dní v jedné odlehlé rurální vesnici v indickém státě Karnatáka. Při návštěvách vesnice jsem se setkala s mnoha obyvateli různých kast a mohla jsem vidět, jak je kastovní systém v Indii stále ještě hluboce zakořeněn. Nejvíce zajímavým se pro mě stalo setkání s dality.

1. Kastovní systém v Indii a nedotýkatelnost

Přestože byl kastovní systém v Indii oficiálně zrušen, stále se s ním můžeme setkat a ovlivňuje tak život mnoha obyvatel. Tato úvodní kapitola se zabývá kořeny kastovního systému v indické společnosti se zaměřením na skupinu nedotýkatelných, kteří jsou z kastovního systému vyňati a mají v indické společnosti stále velmi nízké sociální postavení.

1.1 Kořeny kastovního systému v Indii

Indie je kolébkou mnoha starověkých civilizací, které se vyznačovaly velikou rozmanitostí kultury a umění a obohatily tak světovou vzdělanost. Mnoho informací o těchto kulturách můžeme v současnosti čerpat z bohatého písemnictví, ať už náboženského, či beletristického charakteru. Příkladem takové starověké civilizace je Harrapská kultura, která byla velmi ekonomicky stabilní a udržovala obchodní styky s Mezopotámií (Zbavitel, 1958).

Díky obrovské rozloze Indie se zde v průběhu staletí vytvořila velmi pestrá etnická skladba indického obyvatelstva, které se liší svými náboženskými tradicemi i jazykem. Podle etnologů můžeme obyvatelstvo rozdělit na pět základních skupin. První dvě skupiny tvoří Negroidi a tibeto-barmské skupiny. Jejich zastoupení není však veliké a v současnosti obývají pouze malá území. Třemi hlavními etnickými složkami jsou indoevropská, drávidská a austroasijská skupina (Zbavitel, 1985).

Pro současnou podobu společnosti je nejdůležitějším zlomem příchod Árijů, kteří pronikali na území severní Indie od počátku 2. tisíciletí př.n.l. Původem patří k indoevropské etnické složce a před příchodem do Indie obývali území ve středoasijské stepi, i když podle Zbavitele (1985) není dodnes jisté, kde se nacházelo jejich původní území. Důvodem příchodu Árijů v tomto období bylo rozdělení indoevropské jazykové rodiny. Následkem tohoto rozdělení byl vznik nových kmenových větví, které začaly migrovat různými směry (Krása, Marková, Zbavitel, 1997). Díky velkému množství literárních děl, která se zachovala z tohoto období, se dozvídáme o nové kultuře, jež začala vznikat zejména v oblasti Panžábu. Tyto literární památky jsou známe jako Védy a tvoří soubor 4 sbírek, které mají náboženský charakter (Zbavitel, 1985). Dočteme se

v nich mnoho informací o této době a také o velkém vlivu, který měl příchod arijských kmenů na vývoj indické společnosti. Zajímavý je například vztah Ářjů a původního obyvatelstva této oblasti. Ářjové je vytlačovali do lesnatých končin a kopců nebo si z nich dělali svoje sluhy. Existuje také názor, že starověká Harappská kultura byla zničena právě migrujícími skupinkami Ářjů, kteří ve védách popisují vítězství nad svými nepřáteli, jež nazývali Dásové.² Podle popisu to byli lidé drobné postavy s tmavou pletí, což by mohlo odpovídat fyzickému popisu obyvatel Harappské civilizace (Zbavitel, 1985).

S příchodem indoevropského obyvatelstva na území dnešní severní Indie souvisí také počátky tzv. kastovního systému, který je speciální hierarchizací indické společnosti, jež do určité míry přetrvala až do současnosti.

Starí Indové nazývali kastu³ slovem varna, což v překladu znamená barva. Tento název byl použit záměrně jako určité oddělení Ářjů od původního obyvatelstva Indie, které se vyznačuje tmavou barvou pleti, a nově příchozích kmenů, které měly díky svému indoevropskému původu pleť světlejší. Ářjové se tímto vymezením oproti původnímu obyvatelstvu snažili zajistit svoji nadvládu a určitá privilegia a práva (Lesný, 1931). Antonovová (1980) však uvádí, že tento termín nebyl spojován s barvou pleti, ale s určitou barevnou symbolikou, která náležela jednotlivým varnám. Tato skutečnost tak popírá připisovanou snahu Ářjů o jejich nadřazenost nad původními obyvateli.

Rozdělení příslušníků kmene Ářjů do jednotlivých varn bylo důsledkem existujících sociálních a ekonomických nerovností (Zbavitel, 1985). Na vrcholu této hierarchizace stojí skupina *bráhmanů*, která byla považována za prostředníka mezi Bohem a lidmi. Byli to znalci náboženských textů a rituálů, které se předávaly v ústním podání. Pro obyvatelstvo byli velikou autoritou a jejich kněžské postavení jim přinášelo různá privilegia. Druhou skupinu tvoří *kšatrijové*, neboli bojovníci. Chránili obývaná území a snažili se také o rozšíření vlády do nových oblastí. Třetí skupinu tvoří *vaišjové*, kteří se zabývali zejména zemědělstvím, řemesly a obchodem. Tyto tři zmíněné varny tvoří systém hierarchizace obyvatel árijského původu. Existuje ještě čtvrtá varna, jejíž členy nazýváme *Šúdrové*. Jsou to lidé neárijského původu a příslušníci původních

² Sluha, otrok

³ Slovo kasta pochází z portugalského jazyka a překládá se jako rod nebo vlastnost. Označení kasta pro hierarchické skupiny indického obyvatelstva se dostalo do našich evropských jazyků až v 16. století v souvislosti s objevováním Indie Portugalci.

indických kmenů. Jejich úkolem bylo sloužit předchozím třem skupinám (Zbavitel, 1985).

Mezi jednotlivými varnami fungovala pravidla, která musela být přísně dodržována. Jedná se například o zákaz mezikastovních sňatků. Oddělujícím prvkem mezi jednotlivými varnami je dále tzv. rituální znečištění, které bylo velmi striktně dodržováno, například ve stravování. Člověk nižšího hierarchického původu měl tak zakázáno dotknout se jídla osoby z vyšší varny. Následkem kontaktu by totiž mohlo dojít k znesvěcení jídla (Zbavitel, 1985). Důvody těchto přísných pravidel můžeme najít v náboženské tradici, kde bůh Brahma stvořil čtyři praotce, kteří stáli v čele jednotlivých společenských vrstev. Bráhmani byli stvořeni z úst, kšatrijové z paží, vaišjové ze stehů a nejnižší skupina šúdrů byla stvořena z nohou (Krása a kol., 1997).

Společenská hierarchizace tedy vycházela ze 4 základních varn. Každá z nich se postupem času se zvětšující dělbou práce rozdělila na další podskupiny, které dnes nazýváme kasty (Lesný, V., 1931). Tento proces, ve kterém se do popředí začíná dostávat spíše ekonomická situace a majetek můžeme pozorovat již v prvních stoletích našeho letopočtu. Výsadní postavení bráhmánů se v některých případech změnilo velmi razantně a někteří se věnovali i jiným povoláním, které tradičně vykonávali spíše lidé z nižších kast. Tyto nově vznikající kasty byly stejně jako varny dědičnými. Z hlediska počtu se ovšem jednalo o mnohem menší skupiny obyvatel spojených s vykonáváním stejné profese. V Indii se pro slovo kasta v tomto užším slova smyslu používá ekvivalentní název *džati*, který má původ v jazyku sanskrit (Antonovová, 1980).

1.2 Nedotýkatelní

Kromě tohoto systému 4 varn, se můžeme setkat ještě s jednou skupinou obyvatel, která není v tomto systému zahrnuta. Jedná se o skupinu tzv. nedotýkatelných, kteří byli tradičně spojováni s tzv. nečistými povoláními jako je například odklizení mrtvých těl uhynulých zvířat nebo čištění veřejných toalet. S jejich postavením dále souvisel také nedostatek politických, kulturních a socio-ekonomických práv. V hinduistickém Manuově zákoníku⁴ jsou podle Basham (1967, podle Deliège, 2001) nedotýkatelní nazýváni jako „poslední mezi lidmi“. Nedotýkatelní se dříve nazývali také *čándala*, což je termín, který označuje obyvatelé, kterým nebylo dovoleno usazovat

⁴ Manuův zákoník

se ve městech a vesnicích, ale museli se držet dál od většinové společnosti a žít ve zvláštních čtvrtích. Podle tradic kastovního systému bylo nemorální dotýkat se této skupiny obyvatel nebo se podívat do jejich očí. Nebylo ani přípustné, aby navštěvovali stejné chrámy, jako lidé z vyšších kast nebo chodili ke stejnému zdroji vody (Déliège, 2001).

Mnoho historiků a sociologů se snažilo popsat postavení nedotýkatelných ve většinové společnosti a zasadit je do kontextu různých teorií kast. Podle Moffata (nedatováno, podle Deliège, 2001) tak vznikly tři různé přístupy k nedotýkatelnosti, které nazývá modely. První dva jsou mimokastovní model a model diverzity, které spíše zdůrazňují separaci nedotýkatelných od většinové společnosti. Třetím z nich je model jednoty, který zdůrazňuje spojení nedotýkatelných a indické společnosti. Deliège (2001) se však domnívá, že oba tyto přístupy nemusí být neslučitelné. Vzájemná propojenost a exkluze jsou sice protichůdné, ale v kontextu nedotýkatelnosti jsou oba prvky charakteristické pro postavení nedotýkatelných v indické společnosti. Podle něj tak „nedotýkatelní nejsou okrajovou skupinou ve společnosti a právě naopak jsou její nedílnou součástí. Přesto je však jejich postavení ve společnosti oddělené...“ (Deliège, 2001, s. 30).

Pro označení této skupiny obyvatel vzniklo mnoho dalších názvů. Dalité, navržené kasty⁵ nebo haridžanové patří k těm, se kterými se můžeme v současnosti nejvíce setkat (Naidu, 2004). I když těmito názvy můžeme obecně kategorizovat skupinu nedotýkatelných, jejich specifickým rysem je roztržitost. Nedotýkatelní se dále dělí do mnoha různých kast a podkast, které jsou uzavřenými, mezi sebou oddělenými, malými komunitami. V rámci různých regionů zastávají také různá zaměstnání a rituální úkoly. Příkladem může být komunita Paraiyars, která je spojována s hrou na bubny při smutečních ceremoniálech (Deliège, 2001).

Označení slovem haridžanové se dostává do povědomí ve spojitosti s osobností Mahátmy Gándího. Název, který bychom mohli do češtiny přeložit jako děti Boží, byl však v mnoha případech zavrhnut (Naidu, 2004). Lynch (1969, podle Deliège, 2001) uvádí, že podle některých názorů je tento název paternalistický. Zastánci Gándího však tvrdí, že tento název měl spíše připomenout lidem ochranu a přátelství, které Bůh nabízí všem lidem (Deliège, 2001).

⁵ Z anglického Scheduled castes (SCs)

Název navržené kasty nabyl platnosti v novém Zákoně o správě Indie z roku 1935. Jedná se o oficiální seznam navržených kast, které jsou spojené s praktikami nedotýkatelnosti a měly by být určitou mírou zvýhodňovány vládními opatřeními. Tento název je v Indii oficiálně užíván dodnes, zejména v oblasti státní správy a sociálního zabezpečení obyvatel z nejnižších kast (Naidu, 2004)

Označení dalit má mnoho významů jako například utiskovaný, znevýhodněný, zlomený, vykořeněný nebo ponížený. Tímto termínem se začali nazývat sami nedotýkatelní a má kořeny v hnutí dalitských panterů ze 70.let 20. století (Deliège, 2001). V současné době je označení dalit používáno a pozitivně přijímáno zejména samotnými dality. Pro účely této práce budu nejvíce využívat termín dalit jako ekvivalentní označení pro navržené kasty.

1.3 Oficiální zrušení nedotýkatelnosti

Kastovní systém, jehož vývoj začal před více než 2000 lety, existoval v indické společnosti po celá staletí. Přetrval v období počátků kolonizace Indie i v období, kdy byla Indie pod správou Velké Británie.

Problematika nedotýkatelných se v 20. století dostávala stále více do popředí zájmu. Důvodem toho mohl být vliv rovnostářských principů, které s sebou do Indie přinesli Britové a také křesťanští misionáři. Na problematiku nedotýkatelných a jejich sociálního postavení ve společnosti začal ve 30. letech 20. století výrazně upozorňovat Mahátma Gándhí⁶. Problémem jeho angažovanosti se však stal fakt, že Gándhí sám nepatřil k nedotýkatelným a jeho prosazované názory se někdy neztotožňovaly s názory samotných nedotýkatelných. Jeho vize v otázkách problematiky nedotýkatelnosti se dostaly do ostrého kontrastu s představami Bhímraó Rámdží Ambédkara, se kterým odjel v roce 1931 do Londýna, za účelem reprezentace indických minorit. Gandhí odmítal připustit existenci jiné minority než Muslimů a Sikhů a nedotýkatelné viděl jako nedílnou součást indické společnosti. Gándhího náboženský pohled na problematiku nedotýkatelných byl velmi ostře kritizován i samotnými nedotýkatelnými. Ambédkar (1945, podle Deliège, 2002, s. 184) uvádí, že „Gándhí hledal konec dominance ze strany

⁶ Mahátma Gándhí – narodil se 2. října 1869 v Indii. Po studiích v Anglii strávil část svého života v Jižní Africe, kde se stal odpůrcem apartheidní politiky. Po příjezdu do Indie se začal politicky angažovat a proslul svými nenásilnými protesty jak proti Britské vládě tak proti sociální situaci mnoha indických skupin z řad nižších kast. Jeho velkým odpůrcem se stal B.R. Ambédkar.

cizí síly, ale nezohledňoval sociální systém, který dovoluje dominanci jedné kasty nad druhou“.

V roce 1947 se Indie stala nezávislou zemí a oprostila se tak od desetiletí vlády Britů. Jedním z problémů, se kterým se musela potýkat nová vláda, bylo zaujmout oficiální postavení nového státu vůči problematice dalitů (Shinde, 2005). Reakce nového státu se promítla do nově vypracované ústavy, která vešla v platnost v roce 1950, a kde byla v článku 17 oficiálně zrušena nedotýkatelnost. Článek 17 je často spojován s úsilím Ambédkara⁷, který se stal prvním ministrem spravedlnosti v nové vládě (Deliège, 2002).

1.4 Státní politika vůči dalitům

Pro lepší pochopení postavení nedotýkatelných v současné Indii je důležité seznámit se blíže se státní sociální politikou a její vliv na zlepšení jejich postavení.

V indické ústavě jsou vyčleněny tři skupiny obyvatel, které patří pod zaostalé třídy⁸. Patří mezi ně navržené kasty, přírodní kmeny⁹ a další zaostalé třídy.¹⁰ Pro tyto skupiny pak existují určitá zvýhodnění (Deliège, 2001). Dále se budu zabývat zejména těmi, která jsou zaměřena na navržené kasty.

Státní politika zacílená na navržené kasty je uskutečňována v několika podobách. V první řadě se jedná o různé části indické ústavy, které se týkají ohrožených skupin, zejména pak přírodních kmenů a navržených kast.

Indická ústava ve své třetí kapitole pojednává o základních právech. Mnoho článků této části ústavy se vztahuje na problematiku nedotýkatelnosti a jejího oficiálního zrušení. Například v článku 15 odstavec 2 se píše, že „žádný občan se nesmí na základě náboženství, rasy, kasty, pohlaví nebo místa narození stát objektem žádné nezpůsobilosti, odpovědnosti, omezení nebo podmínky pokud jde o přístup do obchodů, restaurací, hotelů a míst určených k veřejné zábavě.“ (Indian constitution, s. 7). Článek pokračuje výčtem dalších míst, jako je například zákaz omezování přístupu k veřejným

7 Podle autora, je ovšem těžké říci do jaké míry se Ambedkar na tomto článku podílel. Přestože je často uváděn jako hlavní architekt ústavy a článku 17, například podle německých historiků Kulke a Rothermund neměl Ambedkar dostatečně velkou politickou váhu, aby udával směr vzniku nové ústavy (Deliège, 2002)

8 Z anglického backward classes

9 Z anglického Scheduled tribes (ST)

10 Z anglického Other Backward Classes (OBC). Tato skupina je těžce definovatelná. Každý stát má možnost zahrnout do ní kasty a skupiny podle svého uvážení (Deliège, 2002).

zdrojům pitné vody, silnicím a ostatním místům veřejného shromažďování (Indian constitution).

Stěžejní částí pro problematiku navržených kast je článek 17, který ruší nedotýkatelnost a zakazuje jakékoliv diskriminující projevy vůči nedotýkatelným. Na základě článku 46 pak stát deklaruje svůj přístup k ohroženým skupinám obyvatel, u kterých by měl brát na vědomí jejich vzdělávací a ekonomické zájmy. Se zvláštním důrazem na navržené kasty a přírodní kmeny by měl také zajistit ochranu před sociální nespravedlností a zamezit jakýmkoliv formám vykořisťování (Indian constitution).

Další politiku státu vůči navrženým kastám, jejíž cílem je zlepšit jejich socio-ekonomický status, bychom mohli rozdělit na dvě oblasti. První oblast se týká především přímého zlepšování míry soběstačnosti skrze finanční podporu programů, které se zabývají vytvářením pracovních příležitostí a rozvojem vzdělávání a získáváním různých dovedností (Narula, 1999). Důležité postavení pro realizaci a koordinaci těchto státních programů zastává Ministerstvo pro sociální spravedlnost a zplnomocnění. Nástrojem pro podporu zájmů navržených kast je zejména zajištění finančních a materiálních zdrojů na podporu celkového rozvoje skrze zastřešující strategii v podobě pod-plánu pro navržené kasty¹¹. V rámci této strategie je pak každý stát federace povinen vytvořit a realizovat každoroční speciální plán¹² pro navržené kasty (Ministry of social justice and empowerment - Scheduled caste welfare).

Druhá oblast zahrnuje další zákonná opatření, jejichž cílem je ochrana práv a zájmů navržených kast. Nejvýznamnější z těchto opatření je Zákon o ochraně občanských práv (*The prevention of civil rights act*) z roku 1955 a Zákon o prevenci krutého zacházení (*The prevention of atrocities act*) z roku 1989. V obou z nich můžeme najít výčet zakázaných jednání, která by mohla vést k omezování práv a zájmů navržených kast. V případě porušování obsahují také jednotlivé tresty (Shah, 2002).

Mimo těchto dvou základních oblastí bychom sem mohli zařadit i některá další opatření jako je například Zákon o nucené práci (*Bonded labour system act*) z roku 1976, Zákon o minimálních mzdách (*Minimum wages act*) z roku 1984 nebo Zákon o zákazu dětské práce (*Child labour prohibition and regulation act*) z roku 1986 (Shah, 2002). I když jejich záměr není přímo ochrana práv navržených kast, jejich uzákonění tyto ohrožené skupiny velmi ovlivňuje. Problematika dětské práce, nucené práce

11 SCs sub-plan

12 Z anglického Special component plan

a nízkých příjmů je totiž z velké části problémem navržených kast.

Opatření, která jsou zaměřená přímo na navržené kasty, jsou monitorována Národní komisí pro navržené kasty a přírodní kmeny¹³. Její právní postavení je zakotveno v indické ústavě v článku 338. Hlavním úkolem, který by měla naplňovat tato komise, je monitorování stavu dodržování výše zmíněných právních opatření (Narula, 1999).

Z výše uvedených snah vlády je patrné, že existuje mnoho opatření, jejichž účelem je chránit zájmy a práva navržených kast. V praxi se však tento systém potýká s mnoha problémy a vládě se nedaří zajistit, aby byla všechna nařízení dodržována. Z monitorování situace, kterou vede například Národní komise pro navržené kasty a přírodní kmeny, je zřejmé, že dochází k porušování práv ze strany policistů, kteří se podílí na vyšetřování a registrují různé stížnosti kvůli porušování některých z opatření. Existují případy, kdy policisté odmítají zaregistrovat podanou stížnost, špatně zacházejí s obžalovanými osobami z navržených kast a v porovnání s tím relativně dobře zachází s obžalovanými z vyšších kast. I v případech vraždy nebo znásilnění někoho z navržených kast se v mnoha případech dostavila policie na místo činu i s dvanáctihodinovým zpožděním (Shah, 2002).

1.4.1 Vládní systém rezervace

Vládní systém rezervace je dalším opatřením, které vzniklo na podporu navržených kast. Jedná se o systém pozitivní diskriminace, ve kterém je určitému proporcionálnímu procentu navržených kast garantováno místo v oblasti veřejné správy. Konkrétně se jedná o místa v orgánech státní správy a také ve veřejných vzdělávacích institucích (Deliège, 2001).

Rezervace míst se týká také místních samospráv, které se v Indii jmenují *Paňčáját rádž*. Podle zprávy Human Rights Watch (2007) se však proti rezervaci v této lokální samosprávě zvedla velká vlna odporu a často dochází k násilnostem páchaným na kandidátech z navržených kast a v některých případech i k jejich vraždám.

Podle některých názorů se systém rezervace dotýká jen malé části celkové populace navržených kast. Pracovní místa, která pro ně byla vyhrazena, jsou často pozice nenáročné na schopnosti a jejich platové ohodnocení je také minimální, což brání

13 The National Commission for Schedule Castes and Schedule Tribes

v ekonomickému rozvoji (Shinde, 2005). Delière (2001) však uvádí, že systém rezervace měl pozitivní dopad na vytvoření určité elity mezi navrženými kastami a ekonomická propast mezi nimi a ostatními se v mnoha případech zúžila. Výsledkem skoro 60-ti leté vlády ochranných opatřeních vůči dalitům však výrazně rozšířilo sociální propast mezi nimi a většinovou společností. Současnou problematiku navržených kast a systému rezervace pak shrnuje tím, že „Zatímco systém rezervace usiloval o zmenšení propasti mezi dvěma kategoriemi obyvatel, měl jen částečný úspěch a vytvořil také nové formy jejich oddálení a separace“ (Delière, 2001, s. 13).

Je také nutné zdůraznit, že systém rezervace se týká pouze navržených kast, které vyznávají hinduismus, buddhismus nebo sikhismus. V případě, že je tedy člen některé z navržených kast vyznavačem nějakého jiného náboženství, jako je například křesťanství nebo islám, ztrácí svůj status navržené kasty a tím pádem přichází o výhody s tím související (Human rights watch, 2007).

Část Indické populace zaujímá k systému rezervace velmi negativní postoj. Svědčí o tom například velké množství demonstrací a různé petice, které se snaží o zrušení systému rezervace v jeho současné podobě. Hlavní změnou, kterou navrhuji pro systém rezervace, je zejména zajistit výhody lidem na základě ekonomického statutu a ne příslušnosti k vybrané kastě. Chudoba je v Indii velmi rozšířená a pravdou je, že ne všichni lidé, kteří jsou ať už na základě vládních nebo mezinárodních měřítek považováni za chudé, patří k navrženým kastám. To potvrzuje i Delière (2002), který v jedné ze svých prací uvádí, že „problém chudoby v Indii nemůže být redukován pouze na kasty, jelikož chudé můžeme nalézt ve všech kastách. Podle různých odhadů žije pod tzv. hranicí chudoby 30 % až 60 % indické populace, přičemž dalitů je pouze 15%“ (Delière, 2002, s. 2). Avšak ne vždycky je důvodem negativního postoje aspekt chudoby. Skupiny, které mají status dalších zaostalých kast, mají také určitá zvýhodnění v systému rezervace, nebývají však terčem násilností jako navržené kasty (Delière, 2001).

2 Sociální rizika

Přestože indická ústava oficiálně zrušila nedotýkatelnost a diskriminaci na základě příslušnosti ke kastě, je tento systém hluboce zakořeněn v myslích mnoha lidí. Zejména v rurálních oblastech tak kastovní společnost stále přetrvává.

Podle posledního sčítání lidu, ke kterému došlo v roce 2001, je v Indii skoro 167 000 000 dalitů a podílově tvoří 16,2% indické populace (Ministry of home affairs).

Dalité¹⁴ často žijí v segregaci ve speciálních částech vesnic nebo dalitských ulicích. Nedá se však říci, že by byli skupinou zcela sociálně vyloučenou. Na rozdíl od přírodních kmenů, které často hovoří svým vlastním dialektem, nemají dalité svůj vlastní jazyk. Kromě několika odlišných zvyků nemají ani vlastní kulturu a jsou široce integrováni do ostatních komunit, se kterými sdílí svoje hodnoty (Deliège, 2001). Naproti tomu Béteille (1966, podle Deliège, 2001) uvádí, že sociálně-ekonomická závislost, nedostatek politických práv a představa rituální nečistoty dalitů má za následek jejich určité vyčlenění ze společnosti.

Existuje mnoho oblastí, ve kterých může být život dalitů omezen. Mezi hlavní patří přístup ke vzdělávání, ke zdravotní péči, přístup k trhu práce, přístup k humanitární pomoci nebo přístup k veřejným místům. Některými z těchto aspektů se budu nyní podrobněji zabývat.

2.1 Dalité a vzdělávání

Právo na vzdělání by měl mít podle Všeobecné deklarace lidských práv každý člověk (The Universal declaration of human rights). Vzdělávání hraje důležitou roli v rozvoji osobnosti dítěte, rozšiřuje možnosti a pro mnoho chudých obyvatel může být tak cestou k lepší budoucnosti.

O právu na vzdělání se zmiňuje Indická ústava ve svém článku 45. Podle tohoto článku se „stát bude snažit poskytnout do deseti let od začátku platnosti této ústavy bezplatnou a povinnou školní docházku do 14 roku věku dítěte“ (Constitution of India, s. 23). V dalším článku 46, který už byl zmiňován v první kapitole, je zdůrazněn speciální důraz na vzdělávací zájmy navržených kast a kmenů (Constitution of India).

14 Od této kapitoly budu používat pro nedotýkatelné název dalit

Od devadesátých let postupně docházelo k zvyšování gramotnosti a snižování genderové a sociální nerovnosti související se školní docházkou. Podle vládního Oddělení pro vzdělávání se hrubá míra zapsaných žáků zvýšila z 90 % v 2003-2004 na 98% v roce 2004-2005 (Jenkins, Barr, 2006). Důvodem navýšení této hrubé míry může být také zavedení několika vládních programů, jejichž úkolem je podpořit vzdělávání. Jedná se například o podporu financování oběda¹⁵ pro děti v primárním vzdělávání. Cílem je zlepšit výživu dětí prostřednictvím zabezpečení dostatečného množství kalorií. A dále také zlepšit podmínky dětí pocházejících z chudých rodin (National portal content management team, 2011). Hodnotné jídlo může zlepšit výkon dětí ve škole a stává se také motivací k pravidelné školní docházce.

Přes všechna úsilí, které vynakládá indická vláda na zlepšení vzdělávacího systému, je kvalita vzdělávání stále na nízké úrovni (Jenkins, Barr, 2006). Vysoký počet zapsaných žáků ke studiu není ukazatelem jeho kvality. Kvalita se také liší jak mezi jednotlivými státy, tak mezi rurálními a městskými oblastmi. Nízká kvalita je mimo jiné zapříčiněna malou motivací učitelů k výkonu své práce. Často do školy přijdou s velkým zpožděním a nebo se neukážou vůbec (Artis, Doobay, Lyons, 2003).

Dalitě mají v tomto systému vzdělávání často velmi omezené možnosti. Většina z nich navštěvuje státní školy, jejichž kvalita je mnohem nižší, než v případě soukromých škol. Aruna (1999, podle NCDHR, nedatováno) uvádí, že mnoho škol je situováno především v oblastech, kde bydlí obyvatelé vyšších kast, kteří jsou k dalitům docházejícím do školy velmi nepřátelští.

Někteří autoři se také zmiňují o oficiálních osnovách používaných pro vzdělávání. Podle Velaskara (2005, podle NCDHR, nedatováno) jsou nástrojem kulturní hegemonie a dominance. Problematika dalitů se tak v osnovách objevuje pouze okrajově a ceněna je spíše perspektiva bráhmanského kulturního vnímání světa.

Na základě výsledků výzkumu, který byl proveden v indickém státě Gudžarát, jsou dalité často nuceni sedět ve třídách odděleně od ostatních žáků. Jejich vyloučení z kolektivu ostatních má za následek snížené možnosti aktivně se zapojovat do výuky. Existují i případy, kdy bylo hodnocení žáků ovlivněno jejich původem (Artis a kol., 2003).

Některé z vládních programů zaměřených na vzdělávání se také potýkají

15 Projekt Mid day meal scheme

s problémy v oblasti diskriminace dalitů, například v již zmíněném programu podpory financování oběda dětí v primárním vzdělávání. Podle Národního hnutí za lidská práva dalitů mají děti strach odvážit se vstoupit do míst, která jsou obydlena lidmi z vyšších kast a jejich přístup k výhodám projektu je tak omezen. Problémy může způsobovat také původ lidí, kteří jsou najímáni jako pracovníci pro tento projekt. Lidé z vyšších kast si nepřejí, aby kuchaři byli dalité a zabraňují jim tak v přístupu k tomuto zaměstnání. A pokud se kuchařem stane dalit, děti z vyšších kast si nosí do školy své vlastní jídlo z domu, čímž může být funkčnost projektu velmi limitována (NCDHR, nedatováno, podle Kethineni, Humiston, 2010).

Diskriminace ve vzdělávání se projevuje i v sekundárním a terciárním vzdělávání a týká se i učitelů, kteří jsou dalité a snaží se sehnat nějakou práci.

Vasavi (1997, podle Human rights watch, 2007) uvádí, že důvodem pro diskriminaci studentů i učitelů, kteří jsou dalité, je předsudek převládající mezi lidmi z vyšších kast, že dalité nemají dostatečné schopnosti, aby se mohli vzdělávat. A v případě, že by byli vzdělaní, mohlo by to ohrozit vzniklé sociální a mocenské vazby v rámci jednotlivých vesnic.

Významným posunem v indickém systému vzdělávání se stal duben roku 2009, kdy vzešel v platnost zákon, podle kterého je vzdělání právem všech dětí. Hlavním cílem je poskytnutí bezplatného a povinného vzdělání dětem od 6 do 14 let.¹⁶ Vytyčuje ale i mnoho dalších cílů jako například zlepšení poměru počtu studentů na učitele a zvyšování jak kvality výuky, tak materiální infrastruktury nezbytné pro zajištění kvalitního vzdělávání. Nastavuje také podmínky profesního vzdělávání učitelů. Některé z částí tohoto zákona se zaměřují také na navržené kasty a zdůrazňují roli státu a škol v zabránění diskriminaci dětí pocházejících ze zůstalých skupin obyvatelstva. Zákon reaguje i na problematiku učitelů-dalitů a specifikuje důvody, na základě kterých nemůže být učitel zaměstnán (The right of children to free and compulsory education act, 2009).

Tento zákon se stal historickým předělem pro děti, které dosud neměly přístup ke vzdělání a dlouhodobě by mohl vést ke zlepšování kvality vzdělávání v Indii. Otázkou však zůstává do jaké míry selepší zacházení s dětmi, které jsou dalité a do jaké míry projekt opravdu povede ke zlepšení kvality v indickém systému vzdělávání.

¹⁶ Je také možnost, aby pokračovalo i po dosažení věku 14 let. Například v případech, kdy nastoupí do školy v pozdějším věku. (Main features of the right education act, 2009)

2.2 Dalité a pracovní příležitosti

Příslušnost k jednotlivým kastám s sebou nese také předurčení práce, kterou bude člověk vykonávat. Pro každou kastu je tedy typické určité povolání, které je dědičné a neměnné. Dalitům byla tradičně prisuzována zejména těžká manuální práce nebo zaměstnání, která lidé z vyšších kast považovali za „nečistě“.

Diskriminace, které čelí dalité na pracovním trhu, se týká zejména získávání nového pracovního místa, nižší mzdy a neuspokojivých pracovních podmínek (NCDHR, nedatováno).

Jedním z „nečistých“ povolání, které je tradičně prisuzováno dalitům, je manuální odstraňování výkalů. V roce 1993 byl vydán Zákon o zaměstnávání pracovníků na manuální odklizení výkalů a konstrukci suchých toalet, který nařizoval nejen zákaz tohoto zaměstnání, ale také zničení samotných suchých toalet. (Rajagopal, Campos Alvis, Baumgartner, 2006). Přestože bylo toto povolání zákonem oficiálně zakázáno, můžeme se s ním stále ještě v mnoha indických státech setkat. Dalité, kteří vykonávají tuto práci, patří často k těm nejnižší postaveným pod-kastám dalitů. Na základě různých regionů jsou jejich komunity označovány jinými jmény, jako například Bhangis v Gudžarátu, Pakhis v Andra Pradéši nebo Sikkaliars v Tamil Nadu (Narula 1999).

Podle neoficiálních odhadů se počet lidí zaměstnaných jako manuální odklízeči výkalů pohybuje okolo 1 300 000 lidí (Human rights watch, 2007) a jedná se o zaměstnání, které je vykonáváno zejména ženami, jejichž sociální postavení je v indické společnosti velmi nízké. Ženy tak čelí diskriminaci na základě příslušnosti ke kastě i na základě genderu (Rajagopal a kol., 2007).

S manuálním odstraňováním výkalů se nese celá řada především zdravotních rizik, jelikož pracovníci často nemají žádné ochranné pomůcky, masky a rukavice. Zaidi (nedatováno, podle Human rights watch, 2007) uvádí jako hlavní zdravotní rizika zejména chudokrevnost, průjemová onemocnění, problémy se zažívacím ústrojím, onemocnění dýchacího ústrojí, kožní onemocnění, výskyt žloutenky a trachomy¹⁷, která může vést až ke slepotě.

Existují i další formy diskriminace dalitů, které se netýkají přímo trhu práce jako

17 Trachoma – zánět oční rohovky a povrchní vstvy rohovky vyvolaný *Chlamydia trachomatis*.

takového, ale i přístupu k dalším tržním faktorům, jako je půda nebo zdroje vody využívané v zemědělství pro zavlažování. Konkrétně se jedná například o omezený přístup k pastvinách a rybníkům, které jsou v rurálních oblastech důležitým faktorem pro zajištění obživy, zejména pro dality, kteří většinou nevlastní žádnou půdu. Na základě přesvědčení o jejich nečistotě, které přetrvává u obyvatel z vyšších kast, bylo v některých oblastech také dalitům zakázáno prodávat jakékoliv zboží (NCDHR, nedatováno).

Výše zmíněné těžkosti, kterým čelí dalité na trhu práce, mají veliký dopad na jejich životy a na zajištění jejich finanční soběstačnosti a obživy, což je také důvodem velkého výskytu chudoby mezi nimi (NCDHR, nedatováno).

Podle odhadů Plánovací komise indické vlády bylo v období 1999-2000 v rurálních oblastech 36,25% dalitů pod hranicí chudoby v porovnání s 27,11 % pro celou populaci v rurálních oblastech. Větší výskyt chudoby u dalitů je znatelný i v urbánních oblastech, kdy ve stejném období bylo 38,47 % dalitů pod hranicí chudoby ve srovnání s 23,65% pro celou populaci v urbánních oblastech (NACDOR, 2006).

2.3 Dalité a přístup k humanitární pomoci

Na základě průzkumů, které vedly nezávisle na sobě Human rights watch a Národní kampaň pro lidská práva dalitů, byli dalité diskriminováni v přístupu k humanitární pomoci. Diskriminace byla zaznamenána při třech největších přírodních katastrofách, které zasáhly Indii v posledních letech. Jedná se o zemětřesení v Gudžarátu v roce 2001 a vlnu tsunami, která zasáhla Indii v prosinci 2004 (Human rights watch, 2007). Třetí katastrofou jsou rozsáhlé záplavy v roce 2008, ke kterým došlo v indickém státě Bihár.

Zemětřesení, které postihlo Gudžarát v roce 2001, mělo na svědomí asi 30 000 životů a přes jeden milion lidí muselo opustit své domovy. Přestože vláda reagovala na humanitární katastrofu poskytnutím stejného objemu humanitární pomoci pro všechny komunity, dalité a muslimové neměli stejný přístup k zdrojům pitné vody, elektřiny a provizornímu přístřeší. Docházelo zde také k segregaci v táborech, které byly dočasně vystavěny a kde dalité museli žít odděleně od ostatních kast (Human

rights watch, 2001). V následné fázi obnovy oblasti zasažené zemětřesením bylo podle Mander (2005) mnoho rekonstrukčních plánů vesnic navrženo tak, že segregovaly dality do oblastí, které byly izolovány a vzdáleny od základních služeb.

Další katastrofou, která postihla v obrovském měřítku Indii je vlna tsunami, která zasáhla pobřeží indického státu Tamil Nadu v roce 2004. Jednou z nejvíce postižených skupin byly místní rybářské komunity. Ty v období následné pomoci bránily dalitům v přístupu k humanitární pomoci, i přesto, že dalité v mnoha případech také ztratili veškerý svůj majetek. Komunity rybářů také bránily dalitům využívat provizorní ubytování v komunitních centrech a chrámech a dalitům byl odpírán přístup i k pitné vodě v nádržích, které poskytl UNICEF (NCDHR, nedatováno).

Při záplavách v Biháru v roce 2008 docházelo k obdobným problémům plynoucím z kastovní společnosti v přístupu k humanitární pomoci. Lidé z vyšších kast žádali, aby dalité nebyli v provizorním táboře ze strachu, že bude toto místo jimi znečištěno (Flood victims face caste discrimination, 2008). Pracovník organizace Save the children v rozhovoru pro novináře uvedl, že „v distriktech jako je Supaul a Madhepura jsme viděli, že čluny buď zachraňovaly lidi z nižších kast jako poslední, a nebo vůbec“ (Ramesh, 2008).

2.4 Dalité a přístup ke zdravotní péči

Další oblastí, ve které se projevuje diskriminace vůči dalitům, je přístup ke zdravotní péči. Podle Human Rights Watch se stává, že dalité nejsou přijati do nemocnice a pokud dojde k jejich hospitalizaci, nedostává se jim péče jako ostatním pacientům (Human rights watch, 2007).

Dalité jsou také vystaveni velkým zdravotním rizikům, což souvisí zejména se zaměstnáními, která tradičně vykonávají, jako například již zmíněné odstraňování lidských výkalů (Human rights watch, 2007). Zdravotní stav dalitů není ovlivněn jen špatným přístupem ke zdravotní péči, ale je úzce propojen s mnoha dalšími oblastmi jako je například nízký příjem, který ovlivňuje výživu nebo úroveň vzdělání, která má vliv na hygienické návyky (Baraik, Kulkarni, 2006).

I ve zdravotní péči se na základě některých výzkumů ukazuje představa lidí

z vyšších kast, že dotknout se dalitů je něco, co je může znečistit. To potvrzuje studie, která se zaměřovala na diskriminaci dětí v přístupu ke zdravotní péči ve vybraných vesnicích v Gudžarátu a Radžastánu. Ve většině případů poskytovatel zdravotní péče nevěnoval dětem-dalitům stejný čas jako ostatním dětem (Acharya, 2010).

Deprivaci dalitů v oblasti zdravotní péče a hygieny můžeme vidět na základě mnoha indikátorů jako je například dětská úmrtnost nebo výskyt podvýživy. Na základě studie, která zkoumala zdravotní stav a přístup ke zdravotní péči se zaměřením na rozdíly u různých sociálních skupin je patrné, že dalité společně s přírodními kmeny mají mnohem horší zdravotní stav než zbytek populace. Například dětská úmrtnost činí pro dality 47 na 1000 obyvatel v porovnání se zbytkem populace, kde je to 32 dětí na 1000 obyvatel (Baraik, Kulkarni, 2006).

Indická vláda zavedla cílený program distribuce jídla pro chudé, který je zaměřen na obyvatele, jež jsou ohroženi nedostatkem jídla a podvýživou. Přístup dalitů k němu je ale podle Národní kampaně pro lidská práva dalitů v některých případech omezen, jelikož 70 % z obchodů, které zajišťují distribuci jídla je umístěno v rezidenčních oblastech, kde žijí lidé z vyšších kast. V samotných obchodech pak podle autora nejsou dalitům v některých případech zajištěny stejné nákupní podmínky jako ostatním (NCDHR, nedatováno, podle Kethineni, Humiston, 2010).

2.5 Dalitské ženy

Ženy obecně nemají v Indii stejné postavení jako muži. A pokud se zaměříme na dalitské ženy, je zřejmé, že čelí jak diskriminaci na základě kasty, tak i na základě genderu. Patří tak k nejnižším a nejvíce zranitelným sociálním skupinám v Indii.

Shah (2007, podle Human rights watch, 2007) uvádí, že dalitské ženy nemají stejný přístup k pracovním příležitostem jako muži dalité a jejich mzda je také často nižší. Dále také uvádí, že gramotnost a nutriční a zdravotní stav dalitských žen je mnohem horší než u mužů dalitů. Podle NCDHR (nedatováno, podle Human rights watch, 2007) profitovali z rozvojových programů zaměřených na dality zejména muži. Tyto programy zohledňovaly problematiku postavení žen v indické společnosti jen okrajově.

Asijské fórum pro právo a rozvoj (2006, podle Kayser, Lombe a Newransky, 2010) uvádí, že během poskytování humanitární pomoci po vlně tsunami v Indickém oceánu v roce 2004 byly ženy zranitelnějšími oběťmi katastrofy než muži. Problém zranitelnosti se pak s větším rozsahem týkal žen, které se staly vdovami. Vdovy v Indii jsou podle starých hinduistických tradic považovány za nečisté a přináší neštěstí (Chen, 1998, podle Kayser, Lombe, Newransky a kol., 2010).

Dalitské ženy jsou ohroženy také sexuálním obtěžováním a násilím ze strany policie nebo majitelů půdy, pro které pracují. V některých případech je sexuální násilí nástrojem odplaty jejich mužům například za to, že se před policií schovávají, nebo slouží jako výstražné upozornění a nátlak pro stáhnutí stížností (Narula, 1999).

V některých indických státech se také stále můžeme setkat se systémem *devadásí*, který postihuje mladé dalitské dívky a je nazýván chrámovou prostitucí. Dívka je zasvěcena chrámu, čímž je jí znemožněno vdát se a stává se tak služebnicí mužů z vyšších kast. Touto nucenou prostitucí se kromě vykořisťování žen také utvrzuje nadřazené postavení mužů z vyšších kast (Narula, 1999). Veliký výskyt chrámové prostituce je stále ve státech Andra Pradéš, Maharáštra a Karnátaka. Ve všech těchto státech došlo také k jejímu oficiálnímu zrušení zákonem. Problémem je však dodržování tohoto zákona (NCDHR, nedatováno). S chrámovou prostitucí se pak nese mnoho zdravotních rizik jako je například přenos viru HIV a psychické trauma, se kterým se ženy potýkají po zbytek svého života.

3 Snahy o zlepšení situace dalitů se zaměřením na nevládní neziskové organizace

V průběhu několika posledních desetiletí se začali někteří dalité aktivně angažovat jak v politických, tak v lidskoprávních hnutích. Do snah o zlepšování politické a socio – ekonomické situace dalitů se začaly zapojovat i nevládní neziskové organizace. Mezi nimi pak můžeme pozorovat dva základní směry, kterými se snaží přispět k zlepšení situace dalitů. Prvním jsou neziskové organizace zabývající se primárně lidskými právy a druhým jsou neziskové organizace věnující se sociální práci.

3.1 Asertivita dalitů a lidskoprávní organizace

Období mezi lety 1920-1950 bylo provázeno mnoha hnutími, v rámci nich se dalité ohradili vůči opresi a požadovali svá práva. Příchod nové Indické ústavy v roce 1950 však neznamenal pro dality automaticky zlepšení jejich postavení a ukončení násilí proti nim. Reakcí na neúspěch státu při zajišťování práv dalitů byl vznik různých hnutí, jako je například hnutí dalitských panterů (NCDHR, nedatováno).

Hnutí dalitských panterů vzniklo v 70. letech v indickém státě Maharáštra. Již z názvu je patrné, že svojí ideologii stavělo na hnutí černých panterů, kteří vznikli ve Spojených státech amerických. Hnutí dalitských panterů organizovalo různé pochody a shromáždění a propagovalo také slogany na podporu přímé akce proti lidem z vyšších kast (Pendse, 1994, podle Narula, 1999). Mezi další požadavky patřilo rozdělení zemědělské půdy, vyšší pracovní mzdy, bezplatné vzdělávání a konec ekonomické korupce (Kethineni, Humiston, 2010).

Hnutí získalo popularitu zejména u studentů a dalitské mládeže a upozornilo na sebe skrze bojkot voleb. Tímto bojkotem na sebe upoutalo také pozornost vlády a hlavní představitelé hnutí dalitských panterů čelili v některých oblastech tlaku ze strany vlády nebo se stali cíli policejní brutality. Určité neshody a nejednotná vize budoucnosti vedly hnutí k jeho rozmělnění na menší drobné skupiny. Jedna taková skupina vznikla například v Indickém státě Tamil Nadu a její činnost byla zaměřena spíše na nenásilné zvyšování povědomí obyvatel zaměřené na lidská práva žen a problémy spojené s vlastnictvím půdy (Narula, 1999, 36, podle Pendse, 1994).

Od 80. let se do dalitských hnutí zapojily také některé malé nevládní neziskové organizace zabývající se lidskými právy. Větší podporu neziskových organizací jak indických, tak i těch mezinárodních získala problematika dalitů v roce 1996. V tomto roce Komise pro odstranění rasové diskriminace, která je orgánem Organizace spojených národů (OSN), kritizovala Indii za to, že nedostatečně chrání lidská práva dalitů (Kethineni, Humiston, 2010). V období před rokem 1996 nebylo téma kastovní diskriminace na mezinárodní úrovni nijak řešeno a diskriminace na základě kasty nebyla začleněna do mnoha lidskoprávních úmluv, které vznikaly pod záštitou OSN. Došlo tak k tomu, že „...specifičnost kastovní dimenze, která ovlivňuje v Asii 200 milionů lidí byla zastíněna dalšími dimenzemi diskriminace...“ (NCDHR, nedatováno, s. 11).

V roce 1998 se malé neziskové organizace hájící lidská práva dalitů spojily a vznikla zastřešující Národní kampaň pro lidská práva dalitů¹⁸. Hlavním cílem bylo zvýšit povědomí o životě komunit dalitů a usilovat o odstranění diskriminace a vytvoření rovné příležitosti pro všechny (NCDHR, nedatováno). Národní kampani pro lidská práva dalitů se podařilo přitáhnout pozornost mezinárodních organizací zabývajících se lidskými právy jako jsou Human rights watch nebo Světová luterská federace. V roce 2000 v dánské Kodani vznikla Mezinárodní síť pro solidaritu s dality¹⁹. Tvoří ji široká škála neziskových organizací, zastánců lidských práv a aktivistů. Mezi jejich cíle patří například obhajovat lidská práva dalitů ovlivňováním politik vlád a mezinárodních institucí nebo monitoring dodržování opatření na zamezení diskriminace. Jednou z aktivit je také snaha o prosazení korporační sociální odpovědnosti firem, které pracují v zemích zasaženým kastovním systémem nebo z nich pochází. Snahou je tak eliminovat kastovní diskriminaci v zaměstnávání a v pracovních podmínkách (IDSN)

V roce 2001 se konala Světové konference proti rasismu v Jihoafrickém Durbanu. Národní kampaň pro lidská práva dalitů na ní vyslala svoji delegaci, jejíž cílem bylo více mezinárodně zviditelnit problematiku dalitů a jejich lidských práv. Snaha delegátů klasifikovat kastu jako rasu a prezentace kastovní diskriminace na stejné úrovni s diskriminací rasovou se však stala velkou kontroverzí. Pproti tomu se staví Indická vláda a například sociologové André Béteille a Dipankar Gupta, podle kterých

18 Z anglického National campaign on dalit human rights (NCDHR)

19 Z anglického International Dalit Solidarity Network

je kasta od rasy naprosto odlišná (Berg, 2007).

Kastovní diskriminace je úzce spojena s diskriminací na základě povolání a původu. V roce 2000 Podkomise pro ochranu a rozvoj lidských práv schválila rezoluci, která znovu potvrdila zákaz diskriminace na základě povolání a původu. Člen podkomise R.K.V. Goonesekere ve zprávě zveřejněné společně s rezolucí zdůrazňuje, že „kastovní systémy jsou ve svých následcích ekonomické a sociální a představují hluboce opresivní formu diskriminace založenou na povolání a původu“ (Human rights watch, 2007, s.24). Dalitské hnutí profitovalo z toho, že se názor na původ diskriminace přesunul spíše na diskriminaci založenou na povolání a původu, než na hinduistickém náboženství (Bob, 2007, podle Kethineni, Humiston, 2010).

3.2 *Neziskové organizace zabývající se sociální prací a projekty pro dality*

Výše zmíněné organizace a iniciativy se týkaly zejména oblasti lidských práv a politické asertivity některých dalitských hnutí. V Indii však existuje řada neziskových organizací, které se angažují také na poli sociální práce a zaměřují se více na zlepšení socio-ekonomické situace dalitů.

3.2.1 Stručná historie nevládních neziskových organizací v Indii

Indie má dlouhou tradici občanské společnosti, která je založena na tradici *danaa* (dávát) a *seva* (sloužit). Už od středověku byly různé dobrovolné organizace zapojeny do zabezpečování vzdělávání, zdravotní péče nebo pomoci při přírodních katastrofách. V roce 1860 byl zaveden Zákon o registraci společností²⁰, který dodnes tvoří legální rámec pro činnost nevládních neziskových organizací, s tím že některé jednotlivé indické státy přidaly k originální verzi některé dodatky (Singh, Mohanty, 2001, podle Asian delopment bank, 2009).

Po vyhlášení nezávislosti se nová indická vláda začala více angažovat v oblasti sociálního zabezpečení a začala také podporovat participaci občanů skrze nevládní

²⁰ Z anglického The societies registration act

neziskové organizace (NNO), což bylo zakotveno i v prvním pětiletém plánu, kde stojí, že „ jakýkoliv plán zaměřený na sociální a hospodářskou obnovu by měl vzít v úvahu služby poskytované těmito agenturami a stát by jim měl poskytnout maximální spolupráci při posilování jejich úsilí“ (Asian development bank, 2009, s. 2).

Od konce 60. let 20. století se začal stále více uplatňovat komunitní přístup pro řešení sociálních problémů marginalizovaných skupin. NNO se začaly také zaměřovat na zlepšování kvality života tím, že odstraňovaly překážky jako je například špatný přístup ke vzdělávání nebo zdravotní péči (Bhose, 2003). Impulem pro tento posun se stal větší důraz na uspokojování základních potřeb, o který začala usilovat také samotná vláda (Asian development bank, 2009). Sektor neziskových nevládních organizací se tak začal velmi rozvíjet jak v počtu samotných organizací, tak v šíři jejich aktivit.

Od devadesátých let se pak začal stále více uplatňovat přístup zplnomocňování a práce NNO byla charakterizována řadovými zásahy na lokální úrovni a mobilizací marginalizovaných k tomu, aby se sami dožadovali svých práv. NNO tak postupně získaly relativně veliký vliv a byly více brány na vědomí ze strany vlády. V několika pětiletých plánech byla zdůrazněna důležitost jejich zapojení jak do procesů plánování, tak i do implementace projektů. NNO se také podařilo získat širokou podporu zahraničních donorů (Bhose, 2003).

Z 1,5 milionu nevládních neziskových organizací²¹, které v současné době fungují v Indii, jich podle výzkumu, který provedla Společnost pro participativní výzkum v Asii, pracuje 21,3 % v oblasti komunitní práce a poskytování sociálních služeb (Asian development bank, 2009). V mnoha případech NNO zaplňují mezeru v místech, kde vláda a její instituce selhaly v poskytování některých služeb. Výzvou pro ně by však mělo být také zaměřit se na to, aby k těmto selháním nedocházelo a služby, které poskytuje vláda, byly efektivní. Měly by také zplnomocňovat komunity, aby byly schopné apelovat na vládu v případě neuspokojení jejich základních potřeb a lidských práv (Bhose, 2003).

21 Zahrnuje neziskové organizace, dobrovolná sdružení občanů organizovaná na lokální, národní i mezinárodní úrovni.

3.2.2 Vybraná specifika sociální práce v Indii

Sociální práce v Indii má určitá specifika, která se objevila na základě sociokulturní a politické historie země. Mezi základní patří kastovní hierarchizace společnosti, rozmanitost kultur a jejich jazyků, koloniální minulost a vznik nového nezávislého státu. Práce sociálního pracovníka se tak odehrává na poli mnoha odlišných kultur.

Například sociokulturní původ sociálního pracovníka je velmi důležitým aspektem, který může ovlivňovat jeho práci, a na základě oblasti, ve které pracuje, se může stát výhodou či limitem. V některých případech může být znalost jazyka a kultury dominující populace v dané oblasti převažující výhodou pro podporu marginalizovaných. Zároveň je však znalost jazyka a kultury marginalizované skupiny nezbytná pro práci s ní (Ferguson, Lavalette, Whitmore, 2005).

Dalším specifikem sociální práce je také velké zaměření na komunitní rozvoj. Marginalizace a chudoba se týkají většinou celých komunit a cílem je tak hledání společného řešení pro celou komunitu. Tento přístup je také velmi využíván při práci s komunitami dalitů. Sociální pracovník se při komunitní práci může setkat také s řadou problémů. Například v komunitních projektech, které zahrnují širší komunitu, a kromě dalitů tedy zahrnují i lidi z vyšších kast, se často může setkat s tím, jak se kulturní tradice odrážejí v rolích a pracovních návycích lidí. Například lidé z vyšších kast tradičně zauímají roli těch, co dohlíží a těžší manuální práci přenechávají lidem z kast nižších (Dube, 2003).

S komunitním rozvojem souvisí také sociální rozvoj, který se stal hlavní formou sociální práce v zemích s nízkými příjmy. Hlavním cílem, o který usiluje sociální rozvoj, je reagovat na chudobu a sociální vyloučení v rozvojových zemích (Payne, 2005). Sociální rozvoj je mnohorozměrný ve dvou významech. V první řadě je to holistický přístup, který reaguje na ekologickou, politickou, kulturní, ekonomickou a sociální dimenzi lidského života. Za druhé si také uvědomuje rozdílnost společností ve smyslu sociálních struktur, hodnot, vztahů a procesů (Cox, Pawar, 2006). Snaha o sociální rozvoj může být velice vhodná pro NNO, které se podílejí na zlepšení sociální situace dalitů, zejména díky holistickému pohledu na různé dimenze lidského života.

Jednou z velkých výzev sociální práce v Indii je vzdělávání sociálních pracovníků. Goyder (2001, podle Handy, Kassam, 2006) uvádí, že problémem mnoha

rustálních nevládních neziskových organizací jsou pracovníci, kteří pochází ze stejného sociálního zázemí jako jejich klienti. Pro efektivní práci NNO, například při procesu zplnomocňování komunit, je však třeba sociálních pracovníků, kteří jsou „více zplnomocnění“ než jejich klienti.

3.2.3 Projekty zaměřené na zlepšení socio-ekonomické situace dalitů

V rámci aktivit sociální práce s dality mají NNO možnost věnovat se mnoha oblastem, ve kterých se dá zlepšovat situace dalitů. Jedná se například o vzdělávací projekty, zdravotní projekty, projekty zaměřené na zplnomocňování dalitských žen, pracovní kurzy nebo programy zaměřené na zvyšování povědomosti o různých tématech jako jsou lidská práva nebo možnosti čerpání podpory z vládních projektů.

Existuje také mnoho možností jak vybírat jednotlivé cílové skupiny pro projekty. Podle Bhose (2003) by však měl být dán důraz na to, aby došlo k jednotě lidí žijících v chudobě a jejich posílení. Do komunitního projektu, který jsem navštívila ve státě Karnatáka byly zahrnuty jak dalitské ženy, tak ženy z jiných nižších kast. Pokud je příjemcem pouze komunita dalitů, může to u ostatních komunit někdy způsobit negativní postoj vůči komunitě dalitů a prohloubit tak jejich izolaci.

Aktivity mohou být také rozdílné v rámci toho, kde jsou realizovány. Mezi urbánními a rustálními oblastmi jsou v Indii značné rozdíly. Projekty v urbánních oblastech se většinou zaměřují na školní poradenství a práci se specifickými cílovými skupiny pro tuto oblast jako jsou například obyvatelé slumů nebo děti ulice. V rustálních oblastech jsou projekty zaměřené více na rozvoj nebo zplnomocňování žen (Ferguson a kol., 2005). V indických rustálních oblastech žije 70% celkové populace. Stejně tak většina populace dalitů žije na vesnicích. S rustálními oblastmi je spojen například větší výskyt chudoby a kastovní systém je zde mnohem více zakořeněn (Bhose, 2003), proto se většina projektů zaměřená na zlepšení socio-ekonomické situace bude realizovat spíše ve venkovských oblastech.

Jednou z oblastí, které se také mohou věnovat NNO, je zvyšování povědomí komunit dalitů o tom, že mají možnost dostat určitou podporu od vlády. NNO které jsem navštívila v Indii věnovaly veliké úsilí předání znalosti komunitě o tom, jak fungují některé vládní programy pro ně určené a jak a kde se dá získat podpora.

Socio-ekonomická situace dalitů vyžaduje celistvé řešení, které se dotýká všech aspektů jejich života. Jednou z metod sociální práce, která byla v Indii použita pro zlepšení komunit dalitů je strukturální sociální práce. Ta vznikla v 70. letech pod vedením profesora Moreau na univerzitě v Carleton. Gil (1998, podle George a Marlowe, 2005) uvádí, že základní princip této metody je uchopení sociálních problémů jedince v kontextu sociálních nespravedlností daných společností. Tyto sociální nespravedlnosti pak tvoří hlavní jádro problémů jedince. Základem pro sociálního pracovníka je pochopení četných forem utlačování a jejich chápání v kontextu jedince a kultury. Galper (1980, podle George a Marlowe, 2005) popisuje, že cílem strukturální sociální práce je zmírnění dopadů, kterými negativně působí sociální řády založené na vykořisťování na své obyvatele a snaha o transformaci společnosti, ke které může dojít skrze sociální reformy a změny. Podle Mullaly (1997, podle George a Marlowe, 2005) není tedy cílem, aby se jedinci přizpůsobili sociálnímu řádu, který je nějak utlačuje, ale spíše snaha o změnu sociálních struktur, které jsou podle strukturální sociální práce zodpovědné za jejich problémy. Podle strukturální sociální práce je tedy situace dalitů výsledkem nespravedlivé společnosti a tuto nespravedlnost je možné překonat skrze politické, ekonomické, sociální a kulturní změny. NNO, které využívají této metody, se zaměřují jak na materiální stránku života dalitů a okamžité uspokojení potřeb, tak na různé další metody, které se týkají sociálních změn ve společnosti. Jedná se o zvyšování povědomí a snaha o kulturní změnu, prostřednictvím které dochází k odstraňování různých stereotypů o dalitech. Důležitým aspektem strukturální sociální práce je také důraz na partnerství mezi sociálními pracovníky a dality, kteří plně participují v rozhodovacím procesu. Podle výzkumu, jež provedl George a Marlowe (2005) v NNO Sarvangin Vikas Sanstha má tato metoda velmi pozitivní vliv na situaci dalitů, kteří mají nyní podle autorů přístup ke vzdělávání, zdravotní péči a jsou respektováni lidmi z vyšších kast. Došlo také ke zlepšení jejich ekonomického statutu a k možnostem pracovní mobility dalitů.

Nevládní neziskové organizace, které zaměřují své projekty na komunity dalitů, mohou čerpat také určitou podporu od vlády. Hlavním vládním orgánem, který ji poskytuje, je Ministerstvo sociální spravedlnosti a zplnomocnění.²² Nejedná se

22 Ministerstvo pro sociální spravedlnost a zplnomocnění – hlavními cílovými skupina, na které se toto ministerstvo zaměřuje jsou dalité, další nerozvinuté kasty, lidé se zdravotním postižením, senioři a lidé trpící závislostí na látkách. Dříve sem patřila i cílová skupina kmenů, pro které od roku 1999 funguje Ministerstvo pro kmenové záležitosti.

o konkrétně definované projekty, které by ministerstvo vypisovalo. NNO tak mohou čerpat podporu na širokou škálu svých vlastních projektů, jejichž cílem je obecně zlepšení vzdělávací a socio-ekonomické situace dalitů. Pro získání podpory musí splnit základní kritéria jako je oficiální registrace dle zákona o registraci společností (1860) a minimálně 60% z příjemců projektu musí patřit k dalitům. Vláda také nepokrývá veškeré náklady na projekt a 10% celkového rozpočtu musí NNO kofinancovat. (Ministry of social justice and empowerment).

NNO mají mnoho možností jak se zapojit do podpory dalitů. Je však třeba brát v úvahu některá hlediska, aby opravdu došlo k jejich rozvoji a sociálnímu začleňování a aby se projekty nestaly jen cestou k prohloubení další marginalizace.

4 Zplnomocňování dalitů skrze svépomocné skupiny žen

V rámci mezinárodní sociální práce se vytvořilo několik strategií sociální práce, které jsou obecně používané, přestože sociální pracovníci často pracují ve velmi odlišných podmínkách. Mezi ně patří například důraz na svépomoc, participaci v rámci komunit a snaha o sjednocení komunit a společností, které by vedlo k sociální kohezi. V kontextu snah o odstraňování chudoby jsou také využívány strategie, které se zaměřují na možnosti výdělku, čímž je možno zajistit soběstačnost (Cox, Pawar, 2006). Pro zajištění pokroku a rozvoje se stalo důležitou strategií také zplnomocňování jednotlivců a komunit, které je podrobněji představeno v další podkapitole. V českém prostředí sociální práce není tato problematika reflektována. V časopise Sociální práce tedy neexistuje diskuze na téma zplnomocňování a svépomocné skupiny žen v indickém kontextu.

4.1 Zplnomocňování

Existuje mnoho definic zplnomocňování. Zplnomocňování může být definováno podle Solomon (1976) jako „proces, ve kterém je sociální pracovník zahrnut v řadě aktivit s klientem...jehož cílem je snížit bezmocnost, která byla vytvořena na základě negativního hodnocení příslušnosti k nějaké stigmatizované skupině...“ (Cox, Pawar, 2006, s. 79). Adams (nedatováno) ve své knize Sociální práce a zplnomocnění například cituje Slovník sociální práce, kde je zplnomocňování definováno jako „teorie, zabývající se tím, jak mohou lidé získat společnou kontrolu nad jejich životy, aby mohli jako skupina dosáhnout určitých cílů, a zplnomocnění jako metoda, prostřednictvím které sociální pracovník usiluje o posílení lidí“ (Cox, Pawar, 2006, s.79). Podle Rees (nedatováno, podle Payne, 2005) je základním cílem zplnomocňování sociální spravedlnost a poskytnutí větší bezpečnosti a politické a sociální rovnosti. Tento cíl by měl být dosažen skrze společné učení a místní znalost.

Anderson a kol. (1994, podle Cox, Pawar, 2006) uvádějí 5 dimenzí zplnomocnění v africkém kontextu, které by se daly analogicky použít i v případě komunit v Indii. Jedná se o osobní zplnomocnění, sociální zplnomocnění, vzdělávací

zplnomocnění, ekonomické zplnomocnění a politické zplnomocnění. Z těchto několika dimenzí je tak viditelné, že zplnomocnění jedinců nebo komunit můžeme dosáhnout různými aktivitami.

Základem je provést analýzu kontextu a výběr vhodné strategie a jakéhokoliv nástroje sociální práce. Cílem tak může být posílit komunitu skrze zvyšování povědomí o různých tématech, budování kapacit, podporování projektů zaměřených na mikrokredity nebo zakládání svépomocných skupin (Cox, Pawar, 2006).

4.2 Svépomocné skupiny jako metoda sociální práce

Zakládání svépomocných skupin je tedy jednou z možností, které se nabízejí sociálnímu pracovníkovi, prostřednictvím již je možno dosáhnout zplnomocnění komunity. Adams (2003, podle Cox, Pawar, 2005) klade důraz na propojení zplnomocňování a svépomoci a tvrdí, že svépomoc patří mezi nejvýznamnější strategie zplnomocňování ve Velké Británii. Podle Verhagen (1987, podle Cox, Pawar, s. 87) je pak svépomoc „jakákoliv dobrovolná činnost iniciována jednotlivcem nebo skupinou lidí, jejímž cílem je uspokojení osobních nebo společných potřeb nebo aspirací...“

V 70. a 80. letech byl zaznamenán velký globální růst svépomocných skupin. V následujících letech se pak konala řada mezinárodních konferencí, na kterých byla svépomoc prezentována z různých sociálních a kulturních kontextů. Je však nutné zdůraznit, že se nejednalo o objevení svépomocných skupin jako nového fenoménu, ale spíše jako jeho znovuoobjevení. Svépomoc je totiž podle autorů založena na „přirozeném přidružení a spojení lidských bytostí, je to forma společného vztahu, který je věčný a univerzální“ (Lavoie, Borgman, Gidron, 1994, s. 2). Rappaport (1993, podle Mok, 2001) uvádí, že velký rozmach svépomocných skupin v různých zemích je indikátorem jejich velké účinnosti. Pokud by svépomocné skupiny nebyly funkční a neměly žádnou hodnotu, jednoduše by přestaly existovat. Účinnost svépomocných skupin byla zkoumána řadou autorů. Výsledkem je například názor, že svépomocné skupiny jsou možností pro sdílení zkušeností a poskytování podpory, která může napomoci získat určitou sociální identitu. Mok (2001) se ve svém článku dále odvolává na celou řadu autorů, kteří identifikovali hlavní hodnoty, které se projevují ve svépomocných skupinách. Jedná se o emocionální podporu, přijetí, empatii, sebeuvědomění, naději

a sdílené pocity. Jedním z důležitých výsledků je také dosažení zplnomocnění, jak na úrovni individuální, tak komunitní.

Existuje mnoho různých svépomocných skupin, se kterými se v praxi setkává sociální pracovník. Jedná se například o skupiny alkoholiků, hráčů hazardních her nebo lidí s různými psychiatrickými onemocněními (Cox Pawar, 2006). Přestože skupiny založené na svépomoci mohou klást důraz na odlišné věci a jejich cíl může být odlišný, spojuje je jedna společná charakteristika a to, že se vždy týkají nějaké komunity, spíše než jednotlivce. Svépomoc je totiž založena na procesu, při kterém možnost pomoci někomu druhému, který sdílí stejný problém, je zároveň pomocí pro něho samotného. Tento fakt je základní charakteristikou síly svépomoci, která je nástrojem ke zplnomocnění (Lavoie, Borkman, Gidron, 1994).

Hlavním cílem svépomoci je dosáhnout soběstačnosti. Pokud jedinec nebo komunita dosáhne soběstačnosti, znamená to, že už dále není závislá na podpoře někoho dalšího, kdo by zabezpečoval její osobní nebo společné zájmy. Ačkoliv žádná komunita nemůže dosáhnout absolutní soběstačnosti, je velmi důležité, aby byla komunita co nejméně závislá na vnějších zdrojích (Verhagen 1987, podle Cox, Pawar, 2006).

4.3 Svépomocné skupiny žen v Indii

Skupiny žen, které fungují na základě svépomoci, jsou v Indii velmi rozšířenou metodou sociální práce, kterou používají nevládní neziskové organizace. Chudé ženy z komunit v rurálních oblastech (dalité i lidé z nižších kast) mají často velmi malé příjmy a omezené příležitosti k tomu svůj příjem zvýšit. Prostřednictvím těchto svépomocných skupin mají ženy možnost společně čelit tomuto problému.

4.3.1 Historie zplnomocňování žen skrze svépomocné skupiny žen v Indii

Přestože Indická ústava prohlásila rovnost, sociální spravedlnost a poskytnutí ochrany ženám jako základní právo, ženy jsou v Indii stále terčem násilí a potýkají se s diskriminací a nerovnostmi. Postavení dalitských žen je ještě ztíženo jejich původem, jak již bylo zmíněno v kapitole o sociálních rizicích (Suguna, 2006).

Indická vláda se od 80. let 20. století začala více zabývat tématem žen ve společnosti a snažila se zajistit přístup ke vzdělávání a účast na politickém dění (Collier, 1988, podle Handy, Kassam, 2006). Důležitým aspektem se stala také ekonomická stránka života žen a jejich soběstačnost. V roce 1982-1983 byl spuštěn program Rozvoj žen a dětí v rurálních oblastech (DWCRA²³). Hlavním cílem bylo zahrnout ženy do ekonomických aktivit a poskytnout jim možnost naučit se jednat s bankami a starat se o své peníze a účty. Ženy měly možnost vzít si půjčku a začít podnikat. Program DWCRA ale neměl velký úspěch. Jedním z hlavních faktorů neúspěchu byl fakt, že příjemci tohoto programu dostávali půjčku ve formě grantu. Ženy tak neměly žádnou zodpovědnost k tomu, aby monitorovaly své peníze a včas splácely půjčku, čímž se stal program nefunkčním (Rath, 1985, podle Jerinabi, 2006).

Důležitou změnou v přístupu k ženám se stal posun od vnímání žen jako objektů různých programů sociálního zabezpečení, k ženám, jako ke klíčovým aktérům rozvoje (Sreeramulu, 2006). V roce 1988 se konala Světová konference o zplnomocňování žen²⁴, která zdůraznila roli zplnomocnění jako nástroje k tomu, aby se ženy staly partnery v rozvoji (Jerinabi, 2006).

V roce 1992 Národní banka pro zemědělský a rurální rozvoj představila svépomocné skupiny, které fungují na základě podpory mikrokreditů. Mikrokredity jsou nástrojem prostřednictvím kterého, jsou chudým lidem zprostředkovávány půjčky, jejichž cílem je začít nějaké drobné podnikání a zvýšit tak příjem. Pro lidi z rurálních oblastí, kteří žijí v chudobě je prakticky nemožné získat finance od formální finančních institucí. Světová banka (1997, podle Jerinabi, 2006, s. 8) uvádí, že „mikroúrovňové finanční projekty pomáhají lidem pomoci si sami, tím že začnou drobné podnikání.“

Indická vláda i v dalších letech nadále podporovala zplnomocňování žen zejména se zaměřením na ekonomický aspekt zplnomocnění. Sadik (1988, podle Handy, Kassam, 2006) uvádí, že od 90. let 20. století se do projektů zaměřených na svépomocné skupiny žen začaly angažovat také nevládní neziskové organizace. Tyto organizace se zaměřily více na vlastní příčiny deprivace žen a jejich odstraňování skrze ekonomické a sociální zplnomocnění (McNamara, 2003, podle Handy, Kassam, 2006)

Zplnomocňování žen je systémem navzájem propojených složek mezi které patří zvyšování povědomí žen o jejich situaci, lidských právech a také možnostech, které

23 Development of Women and Children in Rural Areas

24 Světová konference o zplnomocňování žen

mají. Další složkou je budování kapacit a rozvíjení schopností žen nezbytných pro jejich komunikaci s okolním světem. Důležitou složkou je také jejich participace, jak na chodu domácnosti, tak i na fungování celé komunity a společnosti. Poslední složkou jsou možné kroky, které vedou k rovnosti mezi muži a ženami (Marilee, Karl, 1995, podle Suguna, 2006). Zplnomocňování žen má podle OSN (1996, podle Devadas, 1999) také velké dopady na snižování chudoby. Ženy se díky zplnomocňování stávají důležitými aktéry jak v práci, kterou zastávají doma, tak ve svém zaměstnání a celé komunitě.

Svépomocné skupiny žen v Indii jsou tedy nástrojem, který slouží zejména ke zplnomocňování žen v ekonomické dimenzi. Tato dimenze je však pro indické ženy v rurálních oblastech klíčová. Ekonomická nezávislost žen totiž může přinést „dalekosáhlé sociální změny a bude sloužit ženám jako zbraň, aby mohly čelit nespravedlnosti a diskriminaci.“ (Devadas, 1999, s. 120)

O významu svépomocných skupin žen v Indii svědčí také statistiky podle kterých bylo v roce 2007 asi 40 milionů domácností v Indii zapojeno do více než 2,8 milionů svépomocných skupin (Reserve bank of India, 2008, podle Deininger a Liu, 2009).

4.3.2 Vznik, fungování a cíle svépomocných skupin žen

Následující část se podrobněji zabývá formováním svépomocných skupin a jejich obecnými charakteristickými znaky. V některých částech pro popis fungování využívám zejména svých vlastních zkušeností i z důvodů nedostatku literatury.

4.3.2.1 Formování svépomocných skupin žen

V mnoha oblastech je prvotní stádium formování svépomocných skupin podpořeno nevládními neziskovými organizacemi. Jejich hlavním úkolem je zejména navázat kontakt s komunitou a předat potřebné informace o principech fungování svépomocných skupin žen (Jerinabi, 2006). Sociální pracovníci by měli být pravidelnými návštěvníky komunity a seznamovat se s jednotlivými domácnostmi. To může napomoci zejména dobré identifikaci problému, se kterými se komunita potýká,

a vytvoření vzájemně důvěrného vztahu. Sociální pracovník může využít různých možností pro zahájení formování komunity. Jedná se o různá setkání s vlivnými lidmi z komunity a staršími, využití místních informačních zdrojů, informování o principech fungování svépomocných skupin a možných přínosů pro komunitu a různá další setkání, při kterých je možno objasnit nějaké nejasnosti, či poskytnout další informace (Suguna, 2006). V případě, že má komunita zájem vytvořit svépomocnou skupinu, NNO poskytne v počátcích určitou finanční podporu a také různá školení pro ženy (Jerinabi, 2006). V NNO Jana Jagran, kterou jsem navštívila ve státě Karnatáka, byla svépomocným skupinám v počátcích poskytnuta půjčka, za kterou se pořídily nezbytné věci pro fungování skupiny. Ženy ji ovšem po určitém čase musely z uspořené peněz vrátit.

Důležitým faktorem při formování svépomocné skupiny jsou společně sdílené zájmy nebo potřeby. Čím více jsou zájmy žen ve skupině společné, tím je pravděpodobnější, že skupina vznikne a bude efektivně fungovat. Sociální pracovník zde tedy může identifikovat různé faktory, které ovlivní homogenitu svépomocné skupiny. Jedná se například o členy ze sousedství nebo členy, kteří mají stejné zaměstnání. Existují i faktory jako věk nebo zdravotní znevýhodnění, které mohou být brány v úvahu při formování skupiny (Suguna, 2006).

Nevládní neziskové organizace však nejsou vždy jediným facilitátorem vzniku svépomocné skupiny a existují i další možnosti jak může být svépomocná skupina zformována. V některých případech je tak iniciátorem samotná banka, která skupinu založí a vytvoří její společný bankovní účet. V jiných případech svépomocnou skupinu zformuje nevládní nezisková organizace, která je zároveň také poskytovatelem půjček. Podle autora je však nejvíce populárním modelem spolupráce ten mezi sociálním pracovníkem jako facilitátorem, svépomocnou skupinou a bankou (Jerinabi, 2006).

4.3.2.2 Základní charakteristiky a fungování svépomocných skupin žen

Svépomocná skupina má většinou 15-20 členů. Je důležité, aby byl každý člen obeznámen se svými právy a povinnostmi. Mezi ně patří například právo podílet se na rozhodování o společných věcech, právo na poskytnutí půjčky, právo stát se vedoucím svépomocné skupiny, právo účastnit se všech setkání a souvisejících aktivit.

Je také důležité podotknout, že členství ve svépomocných skupinách je dobrovolné a v případě, že ji žena chce opustit, má na to právo. Povinností každého člena je účastnit se setkání, pravidelně přispívat stanovenou částkou a v případě půjčky splácet dluh. Každý člen by měl také respektovat pravidla a normy, které si sama skupina nastaví. Je důležité, aby si všechny ženy byly vědomé cíle svépomocné skupiny a síly kolektivní svépomoci, jelikož možnosti skrze individuální úsilí jsou v mnoha případech velmi omezené. Každá svépomocná skupina by si tyto povinnosti a práva měla určit sama. Role sociálního pracovníka v tomto procesu je spíše podpůrná, kdy sociální pracovník společně s ženami napomáhá nastavení určitých mechanismů ve skupině (Suguna, 2006).

Pro úspěšné fungování svépomocných skupin je důležité jejich spravování. Každá skupina má v čele jednu zvolenou ženu, která zastupuje celou svépomocnou skupinu. Pro větší jednotu mezi ženami mají svépomocné skupiny žen také jména. (Suguna, 2006). V NNO Jana Jagran měla také každá skupina jednotné sárí²⁵, které ženy nosily na různé slavnosti, což mělo velmi pozitivní vliv na příslušnost k dané skupině.

Ženy se pravidelně scházejí. Záleží opět na jejich domluvě, jak pravidelně a v jakou denní dobu jim to nejvíce vyhovuje. Většina svépomocných skupin, které jsem měla možnost navštívit se scházely ve všední den večer jednou měsíčně. Ženy si také stanovují dané místo, kde se pravidelně scházejí. Setkání má také určitou předem danou strukturu, kdy dochází k zahájení, krátkému resumé událostí, které se odehrály na posledním setkání. Dalším bodem je pak samotné vybírání peněz a splácení dluhů (Suguna, 2006).

Při setkání každá žena musí na účet vložit určitý minimální obnos peněz, na kterém se ženy předem dohodly. Důležité je brát v potaz možnosti výše vkladu všech členek (Suguna, 2006). Žena má také možnost vzít si během setkání půjčku ze společného účtu, kterou může využít pro rozvoj drobného podnikání. Ve společné knize se pak evidují jednotlivé vkladní částky a výše úroků a nebo výše půjčky a průběh jejího splácení. Vklady a úroky se také zapisují do vkladní knížky, kterou má každá žena ze svépomocné skupiny. Celková částka peněz, která je vybraná během setkání se přepočítá a poté ji ženy zanesou do banky. Důležitým faktem je, aby byl celý tento proces transparentní a ve skupině se tak rozvíjela důvěra (Suguna, 2006).

²⁵ Typický indický oblek pro ženy

Na setkáních, kterých jsem se zúčastnila v organizaci Jana Jagran byl sociální pracovník ten, který řídil celé setkání. Zejména v souvislosti s vysokou negramotností žen v některých oblastech bylo jeho hlavní náplní vyplňování jednotlivých vkladních knížek. Během některých setkání se sociální pracovník věnoval také různým školením o možnostech získávání vládních benefitů. V NNO Dharma Jyothi social centre byla role sociálního pracovníka spíše monitorující, jelikož ženy byly schopné vést si setkání samy. Záleží tedy na stupni rozvoje dané svépomocné skupiny. Podle Suguna (2006) by měli mít sociální pracovníci po době asi 7-12 měsíců stále menší přímý vliv na fungování svépomocné skupiny, aby se mohla stát soběstačnou.

4.3.2.3 Cíle svépomocných skupin žen

Mezi hlavní cíle svépomocných skupin žen patří v první řadě vytvoření návyku spoření u žen v rurálních oblastech. Dalším cílem je také vytvořit důvěru žen ve vztahu k formálním institucím jako je například banka. Svépomocné skupiny ale nejsou zaměřeny pouze na ekonomickou soběstačnost a úspory (Suguna, 2006) Je důležité zdůraznit, že mezi ženami vzniká určitá skupinová koheze, která napomáhá lepší participaci na ostatních rozvojových a sociálních projektech. Komunity s nedostatkem lidského a sociálního kapitálu mohou mít přístup k určitým finančním zdrojům, ale je důležité, aby také věděly jak s nimi nakládat. Kromě tradiční ekonomické funkce a podpoře mikrokreditů je tedy třeba klást důraz na sociální rozvoj (Deininger, Liu, 2009).

Závěr

Cílem této práce bylo představit skupinu dalitů v Indii a sociální rizika, kterým čelí v současné indické společnosti. Druhým cílem bylo poukázat na možnosti sociální práce v rámci aktivit nevládních neziskových organizací. Třetím cílem bylo popsat fungování svépomocných skupin žen jako metodu sociální práce.

Po celém světě najdeme mnoho komunit, které čelí útlaku ze strany majoritní společnosti. Jednou z takových komunit jsou také dalité, kteří tvoří nejnižší postavenou sociální vrstvu v Indii. Jejich postavení vychází z kastovního systému, který byl v Indii hlavním hierarchickým členěním obyvatel po celá staletí. Tradičně zastávali ve společnosti nejnižší místo a lidé z vyšších kast věřili, že jenom pohled do jejich očí je znečišťující. Skupina dalitů má v Indii stále velmi těžké postavení. Přestože byla nedotýkatelnost a diskriminace na základě kasty formálně zakázána, její důsledky se v indické společnosti projevují nadále.

Indická vláda se snaží zlepšit postavení dalitů skrze mnoho legislativních opatření a programů na podporu jejich socio-ekonomické situace. Vláda také vytvořila systém rezervace, který dalitům garantuje určité procentuální zastoupení ve vládě, v institucích veřejné správy a ve vládních vzdělávacích institucích. Přestože tento systém rezervace vytvořil určitou elitu dalitů, jejichž situace se zlepšila, otázkou zůstává jestli tento systém neprohlubuje jejich izolaci ve společnosti. Mnoho lidí systém rezervace kritizuje a dokladem toho jsou četné protesty ze strany indické veřejnosti.

V současné společnosti dalité stále čelí mnoha sociálním rizikům, která jsou spojena s jejich původem. Dalité mají v některých oblastech špatný přístup ke vzdělávání, zdravotní péči, humanitární pomoci. Navíc stále převládá rigidní předurčenost povolání na základě původu. Někteří lidé z vyšších kast se zdráhají vůbec dalitů dotknout a stále věří v jejich rituální nečistotu. Zejména dalitské ženy představují zranitelnou skupinu obyvatel, která je často diskriminována jak na základě kastovního původu, tak na základě genderu. Přesto však není možné generalizovat tato sociální rizika a chudobu pouze jako záležitost dalitů. Indie je zemí obrovských rozdílů v bohatství a příjmech a chudoba se netýká pouze dalitů, ale i mnoha dalších lidí z nižších kast.

Indie je zemí, kde funguje tisíce nevládních neziskových organizací jak místních, tak i zahraničních. V kontextu řešení situace dalitů se některé zaměřují

na aspekt lidských práv a jejich aktivitami jsou zejména různé kampaně a snaha o upozornění na situaci dalitů v zahraničí. Mnoho nevládních neziskových organizací se ale také věnuje přímo práci s dality a jejich snahy jsou zaměřeny na aktivity sociální práce. V této práci jsem se zabývala zejména těmito organizacemi.

Sociální pracovníci v těchto nevládních neziskových organizacích pracují ve velmi kulturně heterogenním prostředí a pro jejich práci je důležitá dobrá znalost místních kultur a také dobrá jazyková vybavenost. Aktivity nevládních neziskových organizací, které se věnují komunitní práci s dality v rurálních oblastech mají možnost využívat mnoha metod sociální práce, jako je například zvyšování povědomí o různých programech, vzdělávací projekty nebo zplnomocňování. Problémem, kterému však někdy čelí, je nedostatek vzdělaných sociálních pracovníků, kteří by komunitní aktivity vedly.

Jednou z možností, která se nabízí nevládním neziskovým organizacím při práci s dality je formování svépomocných skupin žen. Tyto svépomocné skupiny fungují na bázi mikrokreditů. Role sociálního pracovníka v těchto svépomocných skupinách je rozdílná na základě délky trvání svépomocné skupiny. V počátcích je cílem sociálního pracovníka zformovat vhodnou svépomocnou skupinu a předat ženám informace, o tom jak skupiny fungují a co je jejich cílem. Postupem času je jeho role spíše podpůrná dokud se svépomocná skupina stane soběstačnou.

Svépomocné skupiny žen jsou metodou sociální práce, která může vést ke zplnomocňování dalitských žen, které mají v Indii jedno z nejnižších sociálních postavení. Ženy jsou důležitými aktéry v rozvoji a sociální práce s nimi, která vede k jejich soběstačnosti, je výzvou pro rozvoj rurálních komunit. Existuje také řada dalších možností, společnou charakteristikou by ale mělo být, že se snaží změnit situaci komplexně. Zlepšování situace dalitů a jejich postavení ve společnosti se netýká pouze zlepšování jejich ekonomického statutu, ale celého systému společnosti a jejího pohledu na jejich problematiku. I v tomto můžeme najít roli sociálního pracovníka jako prostředníka, který se snaží změnit vnímání některých lidí o dalitech a omezovat tak diskriminační postoje lidí z vyšších kast.

Seznam literatury

- Acharya, S.S. (2010). *Access to health care and patterns of discrimination : A study of dalit children in selected villages of Gujarat and Rajasthan*. Indian Institute of dalit studies and UNICEF. Dostupné z <http://www.dalitstudies.org.in/wp/wps0102.pdf>
- Antonovová, K.A., Bongard-Levin, G.M., Kotovskij, G.G. (1980). *Dějiny Indie : stručný přehled*. Praha. Svoboda.
- Artis, E., Doobay, Ch., Lyons, K. (2003). *Economic, social and cultural rights for dalits in India: Case study on primary education in Gujarat*. The Wodroow Wilson School of Public and international affairs.Princeton University. Dostupné z http://www.princeton.edu/research/final_reports/www591c_1_f02.pdf
- Asian Development Bank (2009). *Overview of civil society organizations : India*. Asian Development Bank. Dostupné z <http://www.adb.org/Documents/Reports/Civil-Society-Briefs/IND/CSB-IND.pdf>
- Baraik, V. K., Kulkarni, P.M., (2006). *Health status and access to health care services – disparities among social groups in India*. New Delhi. Indian institute of Dalit studies. Dostupné z <http://www.dalitstudies.org.in/download/wp/0604.pdf>
- Berg, D.E. (2007). *Sovereignties, The World Conference against Racism 2001 and the Formation of a Dalit Human Rights Campaign*. Centre d'études et de recherches internationales. Dostupné z <http://www.ceri-sciencespo.com/publica/question/qdr20.pdf>
- Bhose S.G.R., J. (2003). *NGOs and rural development : theory and practice*. New Delhi. Ashok Kumar Mittal. Dostupné z <http://books.google.cz/>
- Constituion of India. Dostupné z <http://lawmin.nic.in/coi/coiason29july08.pdf>
- Cox, D., Pawar, M. (2006). *International social work. Issues, strategies and programmes*. United states of America. Sage publications, Inc.
- Deininger, K., Liu, Y. (2009). *Longer-Term Economic Impacts of Self-Help Groups in India*. Washington, D.C. World Bank. Dostupné z http://www.3ieimpact.org/admin/impact_evaluations/Longer%20Term%20Economic%20Impacts%20of%20SHGs.pdf
- Deliège, R. (2001). *The untouchables of India*. New York. Berg.
- Deliège, R. (2002). *Is there still untouchability in India ?*. University of Heidelberg. South Asia Institute. Dostupné z <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/volltexte/2003/4010/pdf/hpsacp5.pdf>
- Devadas, P. R. (1999). Empowerment of women through self help groups: An Indian experience. In Samanta, R. K. *Empowering women : key to third world development* (s. 119-136). New Delhi. M D Publications PVT LTD. Dostupné z

www.books.google.com

- Dube, S.C. (2003). *India's changing villages*. Great Britain. Routledge, Taylor & Francis group. Dostupné z <http://books.google.cz/>
- Ferguson, I., Lavalette, M., Whitmore, E. (2005). *Globalisation, global justice and social work*. United Kingdom. Routledge, Taylor & Francis group. Dostupné z <http://books.google.cz/>
- Flood victims face caste discrimination* (2008). [online]. Dostupné 22.2. 2011 z http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7610999.stm
- Handy, F., Kassam, M. (2004). *Women's empowerment in rural India*. Dostupné z <http://www.istr.org/conferences/toronto/workingpapers/handy.femida.pdf>
- Human rights watch (2001). *Caste discrimination : a global concern*. Dostupné z <http://www.hrw.org/legacy/reports/2001/globalcaste/>
- Human rights watch (2007). *Hidden apartheid : Caste discrimination against India's „untouchables“*. New York. CHR & GJ and Human rights watch. Dostupné z <http://www.chrgj.org/docs/IndiaCERDSshadowReport.pdf>
- IDSN. *What we do* [online]. Dostupné 11.3. 2011 z <http://idsn.org/about-idsn/what-we-do/>
- Jenkins, R. , Barr, E. (2006). *Social exclusion of Scheduled caste children from primary education in India*. New Delhi. UNICEF India. Dostupné z www.unicef.org
- Jerinabi, B. (2006). *Micro credit management by women's self help groups*. New Delhi. Discovery publishing house. Dostupné z www.books.google.com
- Kayser, K., Lombe, M., Newransky, Ch., Tower, G., Raj, P.M. (2010). Microcredit Self-Help groups for Widowed and Abandoned Women in South India : Do They Help ? *Journal of Social Service Research*, číslo 36, strana 12-23.
- Kethineni, S., Humiston, G.D. (2010). Dalits, „the oppressed people“ of India: How are their social, economic and human rights addressed ?. *War Crimes, Genocide & Crimes against humanity*, č.4, str. 99-140. Dostupné z <http://www.aa.psu.edu/journals/war-crimes/articles/V4/v4n1a3.pdf>
- Krása, M., Marková, D., Zbavitel, D. (1997). *Indie a Indové: od dávnověku k dnešku*. Praha. Vyšehrad.
- Lavoie, F., Borkman, T., Gidron, B. (1994). *Self- help and mutual aid groups: international and multicultural perspectives*. United States of America. The Haworth Press. Dostupné z www.books.google.com
- Lesný, V. (1931). *Indie a Indové: pouť staletími*. Praha. Orientální ústav AV ČR.
- Mander, H. (2005). *Securing transparency and rights in disaster response*. Transparency International India. Dostupné z <http://www.oecd.org/dataoecd/1/47/35167976.pdf>

- Ministry of home affairs. *Scheduled castes & Scheduled tribes population*. [online]
Dostupné 16.2. 2011 z http://censusindia.gov.in/Census_Data_2001/India_at_glance/scst.aspx .
- Ministry of social justice and empowerment. *Scheduled caste welfare. About the division* [online]. Dostupné 12.2. 2011 z <http://socialjustice.nic.in/aboutdivision1.php> .
- Ministry of social justice and empowerment. *Scheme of Grant-in-aid to Voluntary and other Organizations Working for Scheduled Castes* [online]. Dostupné 13.3. 2011 z <http://socialjustice.nic.in/ngosch1.php>
- Mok, B. (2001). The Effectivness of Self-Help Groups in a Chinese Context. *Social work with groups*, č. 24, strana 69-88.
- NACDOR (2006). *Millenium development goals and Dalits*. National Conference on Dalit organisations. New Delhi. India. Dostupné z <http://www.wadanatodo.net/download/MDGs%20across%20India/MDG%20Dalit%20Report/Reports/MDGs%20and%20Dalits%20English.pdf>
- Naidu, R.V.K (2004). *Empowernment of Scheduled castes*. New Delhi. Kalpaz publications. Dostupné z www.books.google.com
- National portal content management team. (2011). *Mid-Day meal scheme*. [online]
Dostupné 16.2. 2011 z http://india.gov.in/sectors/education/mid_day_meal.php .
- Narula, S. (1999). *Broken people: Caste violence against India´s „untouchables“*. Human Rights Watch. Dostupné z www.books.google.com
- NCDHR, Indian Institute of Dalit studies. *Dismantling descent-based discrimination : Report on Dalits´access to rights*. NCDHR. Dostupné z <http://www.dalits.nl/pdf/dismantling.pdf>
- Payne, M. (2005). *Modern social work theory*. Basingstoke. Macmillan Palgrave.
- Rajagopal, B., Campos Alvis, J., Baumgartner, J., Berry, D., Bradley, A., Chokshi, M., ... Schulman, A. (2006). *From promise to performance : ecological sanitation as a step toward elimination of manual scavenging in India*. Massachusett Institute of technology. Dostupné z http://mit.edu/phrj/publications_phrj/Dalit_Report_Final.pdf
- Ramesh, R. (2008). *India´s untouchables being denied flood relief, say aid agencies* [online]. Dostupné 22.2. 2011 z <http://www.guardian.co.uk/world/2008/sep/02/india.naturaldisasters>
- Shah, G. (2002). *Dalits and the state*. New Delhi. Ashok Kumar Mittal Concept publishing company. Dostupné z www.books.google.com
- Shinde, K. (2005). *Dalits and human rigths (Dalits: security and rights implications)*. India. Isha Books. Dostupné z www.books.google.com

Sreeramulu, G. (2006). *Empowerment of women through self help groups*. New Delhi. Kalpaz publications. Dostupné z www.books.google.com

Suguna, B. (2006). *Empowerment of rural women through self help groups in India*. New Delhi. Discovery publishing house. Dostupné z : www.books.google.com

The right of children to free and compulsory education act. Číslo 35/2009. Dostupné z <http://indg.in/primary-education/policiesandschemes/free%20and%20compulsory.pdf>

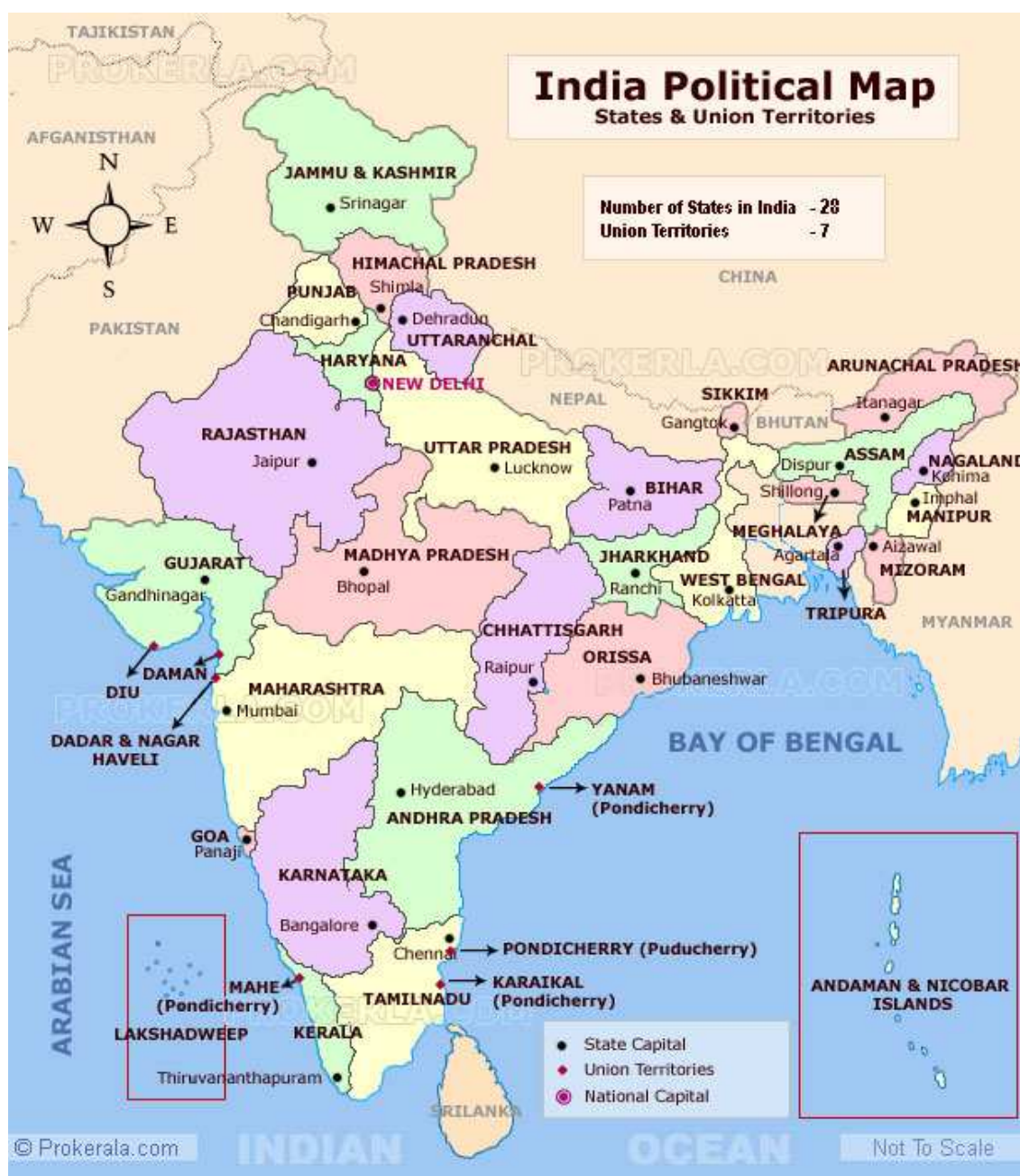
The universal declaration of human rights. Dostupné 24.3. 2011 z <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>

Zbavitel, D. (1985). *Starověká Indie*. Praha. Panorama.

Seznam příloh

Příl.1: Mapa- Politické členění Indie	42
Příl.3: Fotografie – Svépomocné skupiny žen v Indii.....	43

Příl. 1: Mapa- Politické členění Indie

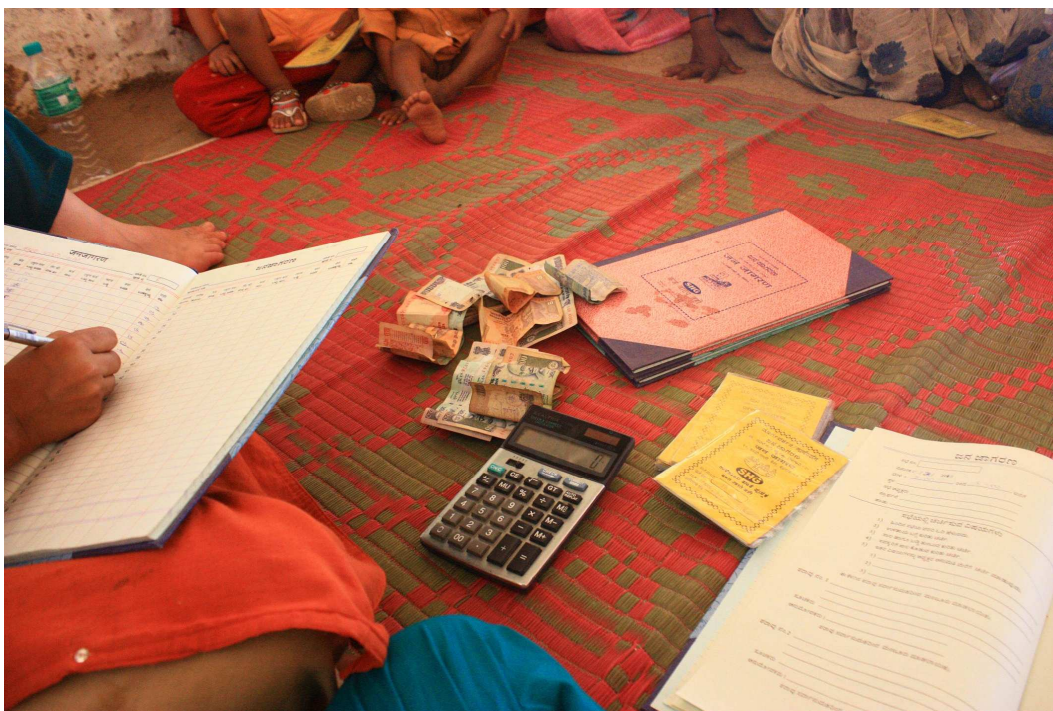

Zdroj : India map. India states and Union territories map. Dostupné z <http://www.prokerala.com/maps/india/india-map-political.html>

Příl. 2: Fotografie – Svépomocné skupiny žen v Indii

Setkání svépomocné skupiny – Indie.

Zapisování vkladů do společné knihy – Indie.

Zdroj : Autorka